

(ISSN: 2587-0238)

Alabaş, R. & Yınlmez Akagündüz, S. (2021). The Ethical Value of Human and Environmental Relations: The Place of Environmental Ethics in Geography Curriculum and Textbooks in Turkey, *International Journal of Education Technology and Scientific Researches*, 6(16), 1851-1906.

DOI: <http://dx.doi.org/10.35826/ijetsar.388>

Article Type: Research Article

THE ETHICAL VALUE OF HUMAN AND ENVIRONMENTAL RELATIONS: THE PLACE OF ENVIRONMENTAL ETHICS IN GEOGRAPHY CURRICULUM AND TEXTBOOKS IN TURKEY

Ramazan ALABAŞ

Assoc. Prof. Dr., Kastamonu University, Kastamonu, Turkey, ramazanalabas@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9278-2534

Seval YINILMEZ AKAGÜNDÜZ

Asst. Prof. Dr., Kırşehir Ahi Evran University, Kırşehir, Turkey, sevalyinelmez@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4200-351X

Received: 11.08.2021

Accepted: 19.11.2021

Published: 19.12.2021

ABSTRACT

The concept of the environment, which can be deconstructed in a multitude of settings, is among the problems that await solutions in many disciplines. The ethical and philosophical dimensions of the interaction between the environment, humans, and nature play a critical role when it comes to making sense and understanding the universe we exist in. The aim of the research is to concentrate on textbooks and the curricula that they are based on, and to examine the role of the ethical perspectives in the relationships that people develop with their environment in official teaching practices. The data in this study, which was designed with a qualitative case study, were obtained by examining documents from the Geography Curriculum (2018) used in the 9th, 10th, 11th, and 12th grades of secondary education in Turkey, as well as seven different textbooks prepared in accordance with this program. The content analysis technique was used to analyze the research data. As a result of the research, it was determined that the special objectives of the geography course emphasized concepts of egoism and utilitarianism from the consequentialist ethical theories, and virtue ethics and deontological ethics from the non-consequentialist ethical theories, and it was determined that an ethical understanding linked to the values of "responsibility, self-control, love of nature and patriotism" was developed in the acquisitions of the geography course. The themes of "life in nature, human benefits from the environment, and ethical behavior of humans towards the environment." appeared in the view of environmental ethics in geography textbooks. The textbooks include the reflections of anthropocentric and ecocentric environmental ethics in displaying an ethical attitude towards the environment, and examples of responsibility-based behavior regarding the awareness of creating a sustainable environment.

Keywords: Environmental ethics, geography textbooks, anthropocentric, biocentric, ecocentric.

INTRODUCTION

Can ethical rules and principles be discussed in the context of man's interaction with his natural environment? To whom, why, and how does one have responsibilities? What are the internal principles or ethical rules underlying these responsibilities? What values can be found in the human-nature-environment trinity? What defines these values or makes something valuable, and who should bear responsibility, to whom, and why? How can the debate on the compatibility or incompatibility of classifying living things with life forms as intelligent animals and other living things with today's life balance be grounded in the Aristotelian sense? Can or should moral codes or ethical principles influence people's interactions with their natural environment? Answers to these questions concerning man's relationship with the environment require first considering the concepts of morals, ethics, and morality. As Kuçuradi (2009) said, is morality a subject that includes various value judgments that are desired to be valid in a group, at a certain time, or in general, regarding behaviors in interpersonal relations? Or, as Tepe (2011) puts it, is it a collection of value judgments, principles, norms, and regulations structured around what's good and what's bad? Or, as Ülken (2001) defines it, is it the total of the values of our acts that humanity accepts and that cannot be measured with other precise measurements? All these questions are centered around the concept of "value". Deciding which action is right, wrong, valuable, or worthless will lead us to the concept of ethics, not morality. According to Tepe (1998), ethical questions arise from a philosophical examination of the difficulties encountered as a result of our actions, choices, and decisions. According to Billington (1997: 45), "Ethics is about the values that a person wishes to express in a particular situation, whereas morality is the means of putting them into practice. While ethics covers the whole landscape, our morality guides us to the vein of the landscape which is where we deal with the details of the behavior." On the other hand, according to Haynes (2002), ethics is the design of the self that is related to our interpersonal relationships and our inner battle. Özlem (2010) also states that ethical knowledge is needed to conduct a comprehensive philosophical inquiry on morality, a phenomenon actively experienced in both individual and societal areas. Ethics, the study of the phenomena known as morality (Gündüz, 2016), is a guide to judgment and decision-making about relativity problems such as good-bad, right-wrong in all types of decisions and acts (Oral & Çoban, 2020). All explanations conclude that ethics, unlike morality, reveals verifiable and falsifiable principles. Because ethical values arise solely as a result of an individual's will and desire (Kuçuradi, 2011).

Studies conducted on ethics are divided into four categories as normative ethical theories, meta-ethical theories, descriptive ethics, and applied ethics. Normative ethical theories are concerned with what norms we should follow and how we should spend our lives. While Feldman (2012) believes that normative ethics theories are an attempt to find, formulate, and defend the most fundamental principles of morally right actions, Özlem (2010) claims that normative ethic concepts are sometimes confused with those of descriptive ethic concepts. Environmental ethics, which is recognized as a part of applied ethics, investigates the interactions between humans and the natural environment. Environmental ethics deals with what ethical norms are and to whom or what people have responsibilities (DesJardins, 2013). This dilemma has evolved over time into rational arguments for attributing intrinsic value to the natural environment and its non-human elements (Akalin, 2019). Udall

(2018), who fictionalizes people as tenants compared to the environment, states that the time each generation spends on the earth, regardless of their titles, classes or ownership, is limited, and just like in the lease agreement, people who are tenants have obligations to the owner of the house -to the environment and nature- and ethical principles that they have to comply with (as cited in Kirkpınar Özsoy & Çini, 2020). Environmental ethics also considers what constitutes right behaviour in the human-nature relationship. DesJardins (2013) also emphasizes that determining what is the right behavior cannot be sufficient alone, that it is necessary to explain what are the responsibilities of people and how these responsibilities are distributed.

Environmental ethics is more adaptable than traditional ethics since it addresses not only people but also animals, plants, and the entire ecosystem and has an interdisciplinary, pluralistic and global feature (Yang, 2006, as cited in Ağbuğa, 2016). Environmental ethics theories that examine the moral relations between human and natural environment are basically divided into two as anthropocentric ethics (human-centered) or non-anthropocentric ethics (nonhuman-centered), and non-anthropocentric ethical understanding includes biocentric ethics and ecocentric ethics (Stenmark, 2016). In the anthropocentric understanding of the environment, which is based on the fact that man has the right to use the environment in all kinds of ways as the owner of all beings in nature, the environment exists for the service of man (Birden, 2016). In the anthropocentric approach, which displays an optimistic view towards the use of nature, it is not thought that the arbitrary use of natural resources and lands, all living and non-living things becoming commodities, and the deterioration of the ecological balance as a result of unlimited production and consumption activities will lead to a disaster (Kirkpınar Özsoy & Çini, 2020).

The history of anthropocentric environmental ethics can be traced back to the presocratic period. During this period, explanations about nature were again sought in nature itself. The speculative thoughts of the first natural philosophers about what the first cause of existence in the outer world was, shaped the relationship between humans, nature, and the environment and ensured the sustainability of curiosity in the environment. Socrates, Plato, and Aristotle attempted to establish a theory of universalism. Using the maotic method to reveal universal values in individuals, Socrates developed Plato's concept of seeking universal truth in the soul and Aristotle's understanding of finding the middle or being moderate in everything (Platon, 2002; Aristotle, 1997). Undoubtedly, for these three thinkers, being moral was perceived as the key to being virtuous and happy. The reflection of this point of view on nature or the environment has also led to some problems. The fact that man is seen as more important than all species with his capacity to use his mind has led to the belief that everything is for man, and that man is the master and measure of nature.

The emphasis on the mind, begun by Descartes, has led to the acceptance of man as the master of nature, as a reflection of mechanical world perception. Descartes (1994), who believes that the mind is distributed equally in all people, has articulated the ideal of obtaining clear and precise knowledge by emphasizing the mind. However, the concept of mechanical universe has led to separation between living and non-living beings based on the concepts of will and spirit, and has come to the conclusion that everything other than man exists to serve man

and just as all parts of a machine must be in harmony for it to work, similarly, human needs and interests must be preserved in order for nature to continue its natural course. Because Descartes' concept of soul or mind only demonstrated the lackings of non-human existences without material substance (Descartes, 2002). In fact, Descartes defines animals as machines without a soul (Descartes, 1994). The cogito ergo sum has drawn a clear line between the mind and the world outside of it (Descartes, 2002). It has now been demonstrated that the fundamental key to mastering nature is the utilization of the ability known as mind or reason, with all of its potential. Although the Enlightenment brought the mind to the forefront (Kant, 2005), it also dragged nature into darkness over time. Although the freedom of will of the person who uses his mind has developed until the modern period and today, the viewpoint of right action and the highest good ideal among ethical problems has been destroyed by conflicts of interest, wars and weapons. In reality, Kant's morality of duty highlighted another loophole in the anthropocentric approach. Kant regarded everything other than humans -nature, other living things, inanimate objects- as means that should serve man, and man as the ultimate goal. Francis Bacon, who stated that knowledge is power, and other intellectuals attempted to gain understanding of nature in order to dominate nature. People who shape nature around their own interests have assumed an unlimited ego in Kant's philosophy. In this understanding, it should also be noted that living or inanimate beings found in nature have no meaning on their own or spontaneously, regardless of man (Tharakan, 2011). Indeed, in the 18th century, Rousseau, who recognized the damages caused by the minds behind masks by moving away from human nature, claimed that natural resources had been depleted as a result of the abuse of science and the arts, and that virtue and moderation had been abandoned (Rousseau, 2009a). On the other hand, with the emphasis on the mind with the Enlightenment period, the attitude and behavior towards the environment has evolved from protecting the environment, keeping the environment equal to home, seeing the environment as both a legacy from ancestors and an asset to be left to future generations, and has developed into the form of irresponsibly spending, damaging and destroying the environment (Ağbuğa, 2016). In summary, the collision of social progress and technological development has resulted in the simultaneous destruction of nature, and it has begun to drift away from nature over time.

The biocentric ethical understanding emerged as a reaction to the anthropocentric ethical understanding, stating that humans are not superior to other living things and that they have to be respected (Birden, 2016). The biocentric ethical perspective has shifted its focus to non-human creatures, animals, plants and other biotic beings (Akalin, 2019). Schweitzer (1966), criticizing anthropocentrism, developed the argument for the sanctity of life and respect for life. According to Schweitzer (1966), animals and humans should be considered equivalent in terms of the continuity of life. Proponents of biocentrism criticize that utilitarians not only view animal slaughter positively in order to provide the greatest benefit to the greatest number of people, but that it is acceptable to die as a result of natural disasters, wars, and epidemics for the sake of respect for life. The biocentric perspective has been deemed inadequate by several environmental ethics experts. They claimed that non-living natural objects such as streams and mountains, as well as ecological systems, should have moral value. (Birden, 2016). At this point, proponents of the ecocentric viewpoint have extended the scope of the concept of

ethics and stressed the importance of adopting an ethical attitude towards the ecosystem in terms of a livable, sustainable and must-protected environment. The development of ecological theory was influenced by Malthus's belief that population growth should be restricted due to the limited amount of natural resource (Birden, 2016). Eco-centered ethics proponents believe that excluding abiotic (non-living) environmental factors from the field of ethics is a limitation in terms of integrity (Kırkpınar Özsoy & Çini, 2020).

The concepts that contain opposites in themselves such as morality, ethics, value, virtue, right-wrong, good-bad, and the ethical approaches revealed by the meanings attached to these concepts, are foreseen to cause a shallowness by using them only for living beings over time, and this has revealed an eco-centered ethical understanding that believes that there is responsibility towards the entire ecological system, living or non-living. In the ecocentric ethical approach, non-living objects were also made the subject of ethics, and it was stated that each being in the universe is a component of the life cycle. According to this viewpoint, man can not be the master of nature; rather, he is an integral component of the ecosystem (Akalin, 2011). In this case, the main question discussed by the anthropocentric and ecocentric approach in environmental ethics is: "Will we prioritize meeting people's needs and evaluate policies in terms of meeting these needs, or in terms of the needs of the biosphere?" (Bonnett, 2019:513). In eco-centered ethics, which is based on the intrinsic values of environmental assets instead of instrumental values, there is "ethical hedonism" that advocates the unethical treatment of animals by humans, "earth ethics" that advocates the preservation of the earth, which is the common shelter of all living things, and the "deep ecology" view, which advocates developing environmental value judgments related to the improvement of the social and economic order (Özdemir, 2017).

Ethical approaches to the environment are discussed in various disciplines. One of these disciplines is education, and through education, human-nature interaction is investigated by gaining knowledge, skills, attitudes and values of the environment, as well as examining human-nature interaction from different perspectives. The accepted ethical understanding of the environment manifests itself in practices such as integrating environmental education into curriculums, particularly in determining environmental education teaching practices in educational systems, and in instilling environmental attitudes and behaviors in individuals. Environmental education establishes a pedagogical relationship between teacher and student, resulting in the internalization of ecological values, increased environmental awareness, influenced behaviors and attitudes, and the development of human ecological culture (Gola, 2017). Thus, environmental education (Klautke and Kohler, 1991, as cited in Özdemir, 2007), whose main functions include raising students' awareness of environmental problems and directing them to environmentally responsible behavior, assists students in developing environmental attitudes and creating environmental awareness, as well as establishing ethical values. Moreover, research suggest that a positive ethical attitude toward the environment can turn into responsible environmental actions by transforming into behavior (Güngör and Çağlar, 2021). The influence of environmental ethics approaches on individual discourses and behavioral decisions is clear in this case.

In Turkey, the history of focusing on environmental awareness by including environmental issues in formal education courses goes back to the beginning of the 20th century. The changing course of forestry education can be given as an example to this situation (Akagündüz & Nizamoğlu, 2021). The subjects of “The existence of different habitats and living species in the environment, creating environmental awareness, benefiting from nature, and animal love” have been included in the courses that have been taught in formal education in the last periods of the Ottoman Empire (Alabaş, 2019). The reflections of this changed attitude can be seen in Mr. Satı. In geography education, Mr. Satı focused on life itself rather than focusing on the shape of the world, continents and countries (Akagündüz, 2016). Although an environmental course has not been included since 1924 primary school curricula, which are the Republic of Turkey's initial (primary) education programs, environmental issues have been addressed in several courses. In Turkey, there is currently no required environmental education or environmental ethics course or curriculum in primary or secondary education. In secondary schools, there is an elective course and curriculum called environmental education (Ministry of National Education[MoNE], 2015). As a result, some courses cover environmental issues and philosophical inquiries concerning the environment. The preschool education program being implemented in Turkey is flexible enough to ensure the implementation of environmental education (Ahi, 2021) and issues related to environmental education in primary schools are given in courses such as science, social sciences, social studies, religious culture and moral knowledge, visual arts, human rights, citizenship and democracy and Turkish courses with interdisciplinary approach (Arık, 2021). While environmental education is included in the lessons of science, social studies and our city in secondary schools, in high schools, it is included in geography, biology, health sciences and traffic safety, physics, chemistry and visual arts lessons in high schools, and it is seen that environmental knowledge and skills are gained in these lessons (Gülersoy et al., 2020; Sert Çıbık, 2019).

In this study, the place of the ethical perspective in the relations that people establish with their environment in official teaching practices is examined through secondary education geography lessons. Geography is a course that contributes to the ethical development of environmental awareness (Şahin and İnce, 2021), and it is seen that an increasing emphasis has been placed on the relationship between human and environment in the geography lessons taught in schools in the last half century (Demirkaya, 2006). Among the things expected from geography education is to ensure that individuals “make the right decisions about the environment and have access to the right knowledge and skills to contribute to the development of an environmental ethics that will guide their own behavior” (Artvinli and Kaya, 2010). It is important for secondary school students to receive adequate training on environmental protection in order to make them more sensitive and productive in the coming years (Yücel & Morgil, 1999). Environmental ethics is of great importance in creating environmental awareness (Gül, 2013). Therefore, in formal education, it is important to examine the ethical approaches related to the environment from different perspectives in geography lessons. Textbooks and curricula are important data sources in educational research (Pamuk & Pamuk, 2016). Curricula that are qualified “as a guide that shows what, why and how things take part in the teaching-learning process related to the course ” (Özçelik, 2014:4) are important documents that show the desired qualities that students should have. Textbooks, the content of which

is determined on the basis of the curriculum, shape the educational processes. One of the main features of educational and training processes is that they aim to gain certain values directly or indirectly within the activities in the process (Zabun, 2013). Educational processes are built on both questioning and adopting existing values (Ulusoy, 2021). This also applies to geography classes. The ethical perspective of geography courses are quite important as they provide individuals with the values and skills included in the curriculum besides geographic knowledge and enable individuals to make decisions by offering effective solutions for different problems they might encounter in the future (İbret, Aydın and Turgut, 2018). When considering that textbooks function as an important learning resource in many parts of the world, even in today's digital age, and are considered important because they contain political decisions, educational beliefs and priorities, and socio-cultural realities, geography textbooks become very important in terms of including ethical values for the environment (Curd-Christiansen, 2021). In general, when the studies on the environmental-human relationship in the secondary school geography curriculum and the textbooks of this course are examined, it is seen that the curriculum includes acquisitions for environmental education (Aslan, 2009; Kocalar, 2012; Demir and Yalçın, 2014; Gülersoy et al., 2020), the place and importance of environmental issues (Demirkaya, 2006; Özbuğutu, 2021), disaster awareness (Değirmenci and İter, 2013), morals (Değirmenci, 2018), and ethical values (Şahin and İnce, 2021), whereas the textbooks include the ecological dimension of environmental education (Kocalar, 2015), environmental issues (Bilgili, 2011), and values (Artvinli, 2011; Aydın and Yaşar, 2020). According to research, there are few studies in the Geography course that ethically investigate the evaluation of the environment-human interaction, and such studies should be given more space (Şahin and İnce, 2021). As a result, it is important to analyze the ethical perspective in the relationships that people establish with their environment in our country's geography curriculum and textbooks developed in accordance with this program. Despite the fact that the relationship between the environment, humans, and nature is a subject that is directly or indirectly covered in geography textbooks, there are no studies examining the ethical attitude, ethical perspective, or ethical thinking skills in the placement of environmental awareness in the textbooks. Based on all these, the purpose of the research is to determine the place of environmental ethics in the Secondary Education Geography Curriculum (2018) and Geography textbooks prepared according to this program. For this purpose, answers to the following questions were sought:

1. What is the place of environmental ethics in the Secondary Education Geography Curriculum (2018)?
2. Which environmental ethics approach does the Secondary Education Geography Curriculum (2018) adopt?
3. What is the place of environmental ethics in secondary education geography textbooks?
4. Which environmental ethics approach do secondary education geography textbooks adopt?

METHOD

Research Model

The study is in a qualitative method and is patterned by a case study. The situation examined in the case study can be a person, an event, or a program, and the unit being examined tries to explain the situation in its own

context in a comprehensive, in-depth and detailed manner (Patton, 2014) and aims to understand it by taking into account the complexity and context of the event (Punch, 2005). Case studies are a common research method used in a variety of areas when seeking answers to the questions “how” and “why” and in case study research, a single case is usually selected to exemplify a topic and a detailed description of the situation is made (Yin, 2009). In this study, the official geography curriculum and textbooks in Turkey are examined as a situation and thus the teaching programs and textbooks, which are the basic elements of the teaching processes, are considered with holistic and in-depth descriptions and the research problem is answered.

Data Collection Tools and Data Analysis

Documents, archival sources, interviews, direct observations and material works constitute the data sources of the case study research (Yin, 2009). Document review, which is an important data collection resource in qualitative research, is a data collection process based on previously created records and documents (Ocak, 2020). The data for this study were collected using a document analysis approach from the Geography Curriculum applied in the 9th, 10th, 11th and 12th grades of secondary education in Turkey, as well as textbooks created in accordance with the program. According to Forster (1995), obtaining documents, checking originality, understanding documents, analyzing data and using data (Yıldırım & Şimşek, 2013). These stages were followed in the research, firstly, for the stages of "accessing the documents" and "checking the originality", the curriculum prepared for the Geography course, which has been prepared for secondary education by the Ministry of National Education (MoNE) in accordance with the research questions and is currently being applied, has been accessed from the website of <http://mufredat.meb.gov.tr>. Geography textbooks written to this curriculum were received from the Ministry of Education Information Network (EBA) and the textbooks assessed are listed in the table below:

Table 1. Examined Geography Textbooks

Book No	Book Name	Grade Level	Publisher
Book 1	Geography	9	MoNE
Book 2	Geography	9	Private Publisher
Book 3	Geography	10	MoNE
Book 4	Geography	10	Private Publisher
Book 5	Geography	11	MoNE
Book 6	Geography	11	Private Publisher
Book 7	Geography	12	MoNE

The researchers reviewed all documents separately during the “understanding the documents” stage of the document analysis approach, and the statements in the documents were examined in a specific system for classification and analysis.

At the stage of analyzing the data, the documents at hand were subjected to a comprehensive content analysis. In this study, the data set consists of documents. According to Yıldırım and Şimşek (2013), a comprehensive content analysis of the available documents is required if the documents alone constitute the entire data set of the research. In the analysis of documents, Bailey (1982, as cited in Yıldırım and Şimşek, 2013:227) suggests the stages of "selecting a sample from the data subject to analysis, developing categories, determining the analysis

unit and digitizing". These steps were followed in the study, and it was discovered that the subject of environmental ethics, which was identified as the research topic during the sample selection process based on the data, is only included in various courses without taking a specific course name. Due to this feature of the Geography course, it was decided to reveal the ethical concepts in the relationships that people establish with the environment and the data were obtained from the Secondary Education Geography Course (9th, 10th, 11th, and 12th Grades) Curriculum (2018) and seven of the geography textbooks, which can be found on the Ministry of National Education's official website. Categories can be developed based on theories in the field before starting the research, as well as being developed by the researcher in the later stages of the analysis, and coding can be made "according to the concepts extracted from the data" by determining the dimensions that are important according to the research purpose by reading the data line by line (Yıldırım & Şimşek, 2013). In addition to determining the findings section, a case study includes the themes or situations that the researcher uncovered during the case study (Creswell, 2013). While the "development of categories" process was carried out by the researchers later in the analysis, at the stage of "determination of the analysis unit", codes were extracted from each document, common aspects between the codes were found, themes were discovered, tabulations were created, and explanations and interpretations were included in each theme by including quoting. The data gathered from the documents can also be presented as plain text without being digitized and quantified in the "digitization" process (Yıldırım & Şimşek, 2013). In this context, themes are presented with tables where necessary without digitization.

In the "using the data" step, which is the final stage of the document review, attention was paid to the degree to which the documents were interpreted correctly in the use of the data and not to include misinterpretations to increase the validity and reliability of the research.

In accordance with the nature of qualitative research, alternative concepts such as credibility and transferability are utilized instead of the concepts of validity and reliability, and methods such as expert review for credibility and detailed description for transferability are suggested (Yıldırım & Şimşek, 2013). For credibility in the research, in the categories that emerged through the "expert review" suggested by Yıldırım and Şimşek (2013) in qualitative research, a "detailed description" approach was used and direct citations were made where necessary, adhering to the understanding of reconciliation among experts and "transferring data to the extent that it is faithful to its nature" for the transferability of the research. Thus, direct citations will also be able to enable the reader to reach their own conclusions and make their own comments.

FINDINGS

The research findings were interpreted under the titles of "Environmental Ethics in Secondary Education Geography (9th, 10th, 11th and 12th Grades) Curriculum (2018) and "Environmental Ethics in Secondary Education Geography Textbooks".

Environmental Ethics in the Secondary Education Geography (9th, 10th, 11th and 12th Grades) Curriculum (2018)

15 objectives have been determined for geography course in the Secondary Education Geography (9th, 10th, 11th and 12th Grades) Curriculum (MoNE, 2018). Eight of these special purposes that are directly related to environmental ethics are listed below.

- Associating life with the fundamental components of the universe,
- Understanding the functioning and change of natural and human systems,
- Developing awareness of understanding and protecting the spatial values of his/her country and the world, starting from his/her immediate surroundings,
- Gaining a sense of responsibility for the functioning of the ecosystem,
- Understanding the significance of spatial design for the peaceful coexistence and continuation of environment and humanity,
- Raising "savings awareness" in the use of natural and human resources,
- Understanding how natural and human systems interact on a local and global scale,
- Comprehending the importance of harmonizing development processes with nature (MoNE, 2018:11).

These expressions of purpose, which are among the special purposes of the geography course, include the way humans behave towards the environment while emphasizing concepts of egoism and utilitarianism from the consequentialist ethical theories, and virtue ethics and deontological ethics from the non-consequentialist ethical theories. This situation also shows ethical concerns about the environment in the geography program:

The unit-based Geography Lesson Curriculum was designed in such a way that 2 course hours were applied in the 9th and 10th grades, and both 2 and 4 course hours in the 11th and 12th grades. In the case of the implementation of the program for 4 lesson hours, the objectives and descriptions of the acquisitions that are expected to be processed have been identified for the environmental ethics, and these are shown in the table below:

Table 2. Acquisitions Directly Related to Environmental Ethics in the Geography Curriculum

Grade Level	Unit	Values to be Given	Acquisitions (Acquisitions No and Acquisitions Statements)
9	Natural Systems	Love of Nature Self-control	9.1.1. Explains nature and human interaction with examples
9	Environment and Society	Self-control Love of Nature	9.4.1. Exemplifies the way people use the natural environment 9.4.2. Evaluates changes caused by human influence in the natural environment in terms of its consequences
10	Natural Systems	Responsibility Patriotism	10.1.11. Evaluates the economic, social and cultural effects of efficient use of water resources in Turkey 10.1.14. Evaluates the use of the territory of Turkey in terms of efficiency
10	Environment and Society	Responsibility	10.4.4. Explains the methods of disaster protection
11	Natural Systems	Responsibility Self-control Love of Nature Patriotism	11.1.1. Explains the factors that are effective in the formation and reduction of biodiversity

11	Human Systems		11.2.8. Evaluates natural elements in terms of their impact on the processes of production, distribution and consumption 11.2.11. Explains the relationship between natural resources and economy
11	Environment and Society	Self-control Responsibility	11.4.3. Analyzes the use of non-renewable resources in terms of exhaustibility and alternative resources 11.4.4. Analyzes the use of non-renewable resources in terms of exhaustibility and alternative resources 11.4.6. Analyzes the formation and spread processes of environmental problems in terms of their global effects
12	Natural Systems	Responsibility	12.1.2. Makes future inferences about changes in natural systems
12	Environment and Society	Love of Nature Responsibility	12.4.1. Explain the limitations of the natural environment 12.4.2. Compares the policies and practices of countries with different levels of development for the prevention of environmental problems

When investigating the acquisition statements in Table 2, the subjects for which individuals are responsible for the environment are determined to be "life of living beings, sensitivity to nature, sustainable and efficient use of resources, protection of biodiversity, human influence in the occurrence of disasters, human responsibilities in the prevention of environmental problems and environmental planning" and the values related to environmental ethics in the program were the values of "responsibility, self-control, love of nature and patriotism". Responsibility was emphasized more among these values (in 6 units), followed by self-control and love of nature (in 4 units) and patriotism (2 units). Although the human impact on the natural environment is clearly felt throughout the acquisition statements, a point of view on the existence of rules that human beings should do or follow for the integrity of the natural balance also attracts attention. However, the acquisition statements that emphasize the intrinsic value of each environmental element and the rights of the living remain very limited.

Although the concepts of love of nature and self-control are noted in the interaction between nature and human as common points in the acquisitions numbered "9.1.1, 9.4.1, 9.4.2, 10.4.4, 11.1.1, 11.4.3 and 12.4.1", which aims to explain the interaction between nature and human among the acquisitions shown in Table 2, the human being is perceived as a power that controls nature under all circumstances and is superior to nature and forms the periphery of the surrounding environment. As an extension of the anthropocentric perspective, the environment exists to serve the human being (Biden, 2016), and by keeping humans superior to nature and all other living things, it has transformed nature into an item or decor that surrounds humans (Akalin, 2019). Everything, including the environment, is a tool for the anthropocentric understanding, which holds man to be the center of creation. According to this understanding, although it is stated that people have some responsibilities towards nature, ecosystems, and the world, these responsibilities still revolve around people's protection of their own interests. As a matter of fact, similar explanations attract attention when the achievements numbered "10.1.11, 10.1.14, 11.1.1, 11.2.8, 11.2.11, 11.4.3, 11.4.4, 11.4.6, 12.4.1, 12.4.2", which emphasize the careful use of natural resources, are analyzed at the sentence level.

Why should we create a sustainable environment? To consume the environment in a sustainable way? Or to control and decipher nature and always turn it around on our axis? Or in order not to be harmed by natural disasters when we do not control nature and to prevent the environment that we accept as tools and slaves that

we conditionally manipulate for our own purposes from harming us beyond our control? All these questions and more show that the anthropocentric understanding of ethics is not enough for today. Knowing how to protect against disasters and how to apply environmental ethics in creating environmental awareness, which aims to do more than just use water, soil, and mineral assets efficiently, will enable us to embrace the world we live in from an ecocentric perspective. Despite the acquisitions' emphasis on humans' superiority over the environment, ecocentric ethical understanding is of such a nature as to allow people to question how they should behave towards beings other than themselves (living and non-living). Because in the direct acquisitions regarding environmental ethics, sustainable use of resources, disasters, protection of biodiversity and the future state of natural life, human use of nature and, as a result, the "need for the protection of nature" draw attention as the main theme. The acquisitions, where the idea of "problem" related to the environment is more dominant, the student is given the message that some beliefs and attitudes need to be changed in the relationship that people have with nature in order to solve environmental problems, and they allow textbook authors to create content that will allow students to make value judgments and moral evaluations about the environment. In fact, this opportunity can also be provided by the statements "explains, exemplifies, evaluates, analyzes, compares and makes inferences" as verb components when all the achievements directly related to environmental ethics are examined in the geography program. It can be seen that these verbs in the acquisition are at the same level of comprehending, analyzing, and evaluating process in the Bloom taxonomy, which is a valuable resource for classifying thinking skills in education. According to this taxonomy, there are explanations and comparisons within the cognitive processes at the level of comprehension, and in order to reach this level, the transfer of what has been learned must have taken place, that is, the student must establish links between the new information he has acquired and his previous knowledge, and it also enables the student to make judgments based on criteria or standards at the level of evaluation (Anderson et al., 2018).

Environmental Ethics in Secondary Education Geography Textbooks

Geography textbooks have been subjected to content analysis in terms of environmental ethics concepts, and the results obtained are shown in the following content analysis table:

Table 3. Content Analysis of Geography Textbooks in Terms of Environmental Ethics Concepts

Theme	Code
Life in Nature	Interaction in nature
	Balance in nature
	Harmony in nature
	Nature as animate and inanimate habitat
	The relationship between non-human beings
Human Benefit from the Environment	Benefiting from the natural environment
	Benefiting from plants
	Benefiting from animals
	Benefiting from non-living things
The Ethical Behavior of Humans towards the Environment	The result of humans' destructive behavior towards nature
	Human responsibilities towards the environment
	Awareness of the continuity of the right to life of living beings
	Awareness of creating a sustainable environment
	Awareness of being part of nature and protecting it

As can be seen in Table 3, as a result of the content analysis of geography textbooks in terms of environmental ethics concepts, 3 themes have emerged: "life in nature, human benefits from the environment, and ethical behavior of humans towards the environment."

Life in Nature

The first of the themes that appear in the environmental ethics in geography textbooks is the theme of life in nature. The expressions in the textbooks on this theme are shown in the following table:

Table 4. Statements Regarding the Theme of Life in Nature in Geography Textbooks

Textbook	Unit Name	Statements	Code
Book 1	Natural Systems	"Nature and man, as two elements of the geographical environment, are in constant interaction. [Humans] should never forget the fact that they must live in harmony with nature (p.20)."	Harmony in nature
Book 2	Natural Systems	"[People] have to establish a relationship based on harmony, rather than struggling with nature and the environment (p.14)."	
Book 4	Environment and Society	"Removing material from inclined slopes and making roads to such places can lead to landslides, as it disrupts the natural balance (p.262)."	Balance in nature
Book 7	Environment and Society	"The delicate balance of nature can be maintained by the continuation of the nutrition network between living things and by not exceeding nature's carrying capacity (p.198)."	
Book 3	Environment and Society	"Humans are in constant interaction with the environment in which they operate in order to survive (p.233)."	Interaction in nature
Book 5	Natural Systems	"There is a constant interaction between the non-living environments that make up the ecosystem and the plants, animals and humans that make up the living things (p.16)."	
Book 6	Natural Systems	"Soil is the habitat of many living things (p.15)."	Nature as animate and inanimate habitat
Book 7	Natural Systems	"The world is home to thousands of living things in diverse ecosystems (p.15)"	
Book 2	Natural Systems	"Natural elements such as climatic conditions, land forms, soil structure and water presence act together in the formation of natural habitats and characteristics of the forces on Earth (p.17)"	The relationship between non-human beings
Book 4	Natural Systems	"Water is not only a basic need for living things, but it is also a living environment (p.99)."	
Book 7	Environment and Society	"The delicate balance of nature can be maintained by the continuation of the nutrition network between living things and by not exceeding nature's carrying capacity. In an ecosystem, the transition of energy and matter between living things occurs when one animal species eats another living thing (p.198)."	

As can be seen from the table above, in geography textbooks, the codes of "harmony in nature, balance in nature, interaction in nature, nature as animate and inanimate habitat and the relationship between non-human beings" were determined in the statements categorized under the theme of life in nature. The statements in Table 4 act in accordance with the ecocentric approach, which is one of the environmental ethics approaches. Even though environmental awareness is aimed to have an impact on students, based on the belief that nature, human, soil, water, plants and animals, which are part of the surrounding environment, are interdependent parts of the ecosystem, the expressions in Table 4 emphasize the superiority of humans over nature. It can also be said that while the anthropocentric ethical theory forms the periphery of the ecocentric understanding, the utilitarian, prescriptive, naturalist, deontologist, and egoistic ethical theories form the biocentric understanding.

On the other hand, the codes of harmony, balance or interaction in nature, and the inevitable relationship between nature and humans emphasize the belief that nature is as important as humans. In Book 2, it was conveyed to the students that people should be in harmony with nature instead of struggling with it. What should be understood in the phrase "man who struggles with nature"? Why is man struggling with nature? Should man's struggle with nature be considered a warning? Should statements such as "We should not harm nature, nature is our home, we should not destroy the interior of our house with our own hands" and similar statements take place in the minds of students? The common element in other textbooks reviewed is the perception that "we must control nature, nature is power, but obtaining knowledge of nature is a greater power".

Almost all books emphasize the importance of everything that exists in nature in terms of ecological balance, and it is stressed that we are not alone in this universe and that we are responsible for ensuring the harmony, balance, or safety of the environment between water, soil, plants, and animals in order to ensure the continuation of life in the world we live in.

In the books reviewed, we often encounter the belief that it is the result that determines the right or wrongness of an action in a consequentialist line from normative ethical approaches. On the other hand, the fact that egoists find it morally acceptable to only take action that will provide the greatest benefit to oneself (Feldman, 2012; Rosenstand, 2003) is also seen in the theme of "life in nature". Alternatively, in the textbooks we have examined, in accordance with the utilitarian ethical theories, we see the extensions of the belief that the individual and society are intertwined, and that an intelligent being will move away from what the society or general interest demands while pursuing individual interests. For utilitarian ethical theorists, the person lives in society and is shaped by it, just as the cell lives for itself and for the body, bringing it vitality and gaining vitality with it. In a different scenario, an ant's behavior will also hang somewhere between its own well-being and the well-being of its nest. Similarly, individuals and society revolve in a circularity (Bergson, 2004, p. 33). In short, this theory should be mainly in the form of a principle that prevents evil and produces good. Then it is necessary to take action to achieve the highest level of good compared to bad (Frankena, 2007). According to all these explanations of the utilitarians, people should not interfere with nature in the face of the surrounding environment, and when asked why, the perspective of "must love and protect nature" should be revealed in order for people to ensure the continuity of their own interests and life cycle. On the other hand, it is emphasized that the human being, who is a part of the ecosystem with his ability to use his mind, should not forget the delicate balance of nature, a nutritional network between living things, and more importantly, nature's carrying capacity, as stated in Book 7, and the message is given that nature should be considered as a living mechanism rather than a mechanical one. In Books 2, 4, 6, and 7, attention is drawn to all components of nature (except humans, animals, and plants), while emphasizing the place and importance of water and soil in nature, and attempting to reflect ecocentric environmental awareness.

Human Benefits from the Environment

Another of the themes related to environmental ethics in the examined textbooks is “the benefit that a person receives from the environment”. The statements categorized in this theme within the contents of the textbooks are shown in the table below:

Table 5. Statements Related to the Theme of Human Benefit from the Environment in Geography Textbooks

Textbook	Unit Name	Statements	Code
Book1	Natural Systems	“Humans have to benefit from the characteristics of the natural environment in order to survive (p.12).”	Benefiting from the natural environment
Book 7	Environment and Society	“Human beings benefit from the opportunities of the natural environment to meet their needs (p.198).”	
Book 6	Human Systems	“A significant part of our plateaus is also used for agricultural and livestock purposes (p.101).”	
Book 3	Natural Systems	"Plants contribute to people in many areas such as food, fuel, shelter, clean air, water, medicine, income source, employment, recreation and landscape (p.150)."	Benefiting from plants
Book 4	Natural Systems	"[Gürgen] Plants can be used as a fuel and also used in machine parts, sports equipment, agricultural tools, lathe works and shoe molding (p.142)."	
Book 5	Human Systems	“It’s seen that the forest industry today has a wide range of uses, such as heating, energy production, furniture, pharmaceuticals, cosmetics and paper production (p.91).”	
Book 4	Natural Systems	"Fishing is also carried out in our streams and dam lakes (p.109)."	Benefiting from non-living things
Book 6	Human Systems	“Sheep is a type of animal whose meat, milk, wool and skin are used (p.142).”	
Book 2	Natural Systems	"People have met their housing needs by shaping rocks where easily wearable rocks are common (p.18)."	
Book 4	Natural Systems	“...they are also used as raw materials in many branches of industry, from rocks with mineral properties to fertilizer and metal production (p.32).”	
Book 5	Human Systems	“Today, as in the past, soil is a very important resource that is used in many fields ranging from pottery making to house construction (p.91).”	

As shown in Table 5, the codes of "benefiting from the natural environment, benefiting from plants, benefiting from animals and benefiting from non-living things" emerged under the theme of "human benefits from the environment" in the contents of the geography textbooks. These statements, which emphasize human survival and economic activities, also state the purpose of using living and non-living environmental elements as the continuity of human life and the conveniences it provides in various fields. The theme of "human benefit from the environment" is shaped within the boundaries of utilitarianism from normative ethical theories. In the explanations in Books 1 and 7, we see an example of utilitarian ethical theory arguments. The common point in these statements is that human beings have to benefit from nature for the continuity of their life, and even benefit from the characteristics of the natural environment. The belief that it is necessary to benefit from nature can be based on psychological egoism's belief that people should look after their own interests, regardless of gender (Rosenstand, 2003). According to Thomas Hobbes (2019), human nature is invariably selfish and seeks personal satisfaction and pleasure at all costs. Even Rousseau (2009b) stated that although he believes that people are inherently good and all people are equal, with public life and the resulting sense of private ownership,

natural good can be replaced by passions and selfishness, and people can turn into wolves that gnaw at each other from the inside. In short, people will always be selfish when it comes to their own interests. Advocates of ethical egoism have similarly adopted the views of psychological egoists as well. The main ethical principle of ethical egoists is the concept of balanced-self-love. According to this principle, the individual must act according to his or her own benefit, even when making moral judgments regarding the second and third parties (Frankena, 2007).

The statements in Table 5 also support the statements in egoistic and utilitarian moral theories, which hold that plants, forests, rivers, lakes, seas, mines, soil, and animals, all of which are elements of the environment, are resources for human survival and facilitation. That is, utilitarians require a scale to determine moral action; that is, in utilitarianism, all possible consequences of the action are determined, and their potentially harmful consequences are weighed against their potentially beneficial consequences, and the action that provides the greatest happiness for the greatest number of people is chosen (Haynes, 2002). Mill (2017), a supporter of utilitarian ethics, claims that actions are correct when they tend to lead to happiness and wrong when they tend to lead to the opposite of happiness. According to rule utilitarianism, it is more important to determine which rule the action should be performed under (Billington, 1997; Frankena, 2007; Feldman, 2012). Bentham says that utilitarianism is aimed at producing, benefiting, increasing pleasure, goodness or happiness, whether it is for the individual or the community (Billington, 1997). On the other hand, another dead end of the anthropocentric point of view has been revealed by Kant's deontological ethical understanding. Kant considered everything except man -nature, other living and non-living beings, objects- as tools that should serve man, and man as a goal (Kant, 2007).

When the statements grouped under the theme of "human benefit from the environment" in the textbooks are examined, the understanding that a person can and should use environmental elements for nutrition, economic activities and etc. with the power that he/she has, and therefore should be superior to the environment, can offer students a human-environment relationship that is formed within the boundaries of utilitarianism. While some of the statements state the human benefits from the environment include judgments about the limitation and sustainable use of resources, while others do not. While some of the statements that indicate the human benefits from the environment mention the limitations and sustainable use of resources, some do not. In this case, the understanding that there is a balance and order in the environment that was mentioned in the textbooks on the theme of "life in nature" might create contradictions in the student.

Ethical Behavior of Humans towards the Environment

The last of the emerging themes related to environmental ethics in secondary school geography textbooks is the theme "ethical behavior of humans towards the environment". According to textbooks, human intervention in the environment and the changes that occur as a result of this interference (destruction of living life, habitat degradation, etc) cause environmental problems and create threats to the environment, and people have some responsibilities to avoid these problems. In this context, the goal was to raise students' awareness about the

ethical behaviors toward the environment. The table below contains examples of statements categorized in this theme within the contents of textbooks:

Table 6. Statements Related to the Theme of Ethical Behavior of Humans towards the Environment in Geography Textbooks

Unit Name	Statements	Code
Environment and Society	"Human factors, as well as activities in nature, are also influential in the occurrence of floods and floods. In this context, examples of human-induced activities such as filling stream beds, formation of slums in these areas or changing river beds can be given as examples (Book 3:254)."	
Natural Systems	"Erosion is becoming an increasingly serious threat as a result of human-induced causes such as plowing fields in the direction of the slope, opening inclined slopes where vegetation is destroyed, fallow practices, and excessive grazing on pastures (Book 3:22)."	
Natural Systems	"Fossil fuels such as wood, coal, oil, and forest fires that occur consume oxygen, causing a large amount of carbon dioxide to enter the atmosphere (Book 5:28)."	
Natural Systems	"Human interference with nitrogen circulation has significantly disrupted the cycle, causing an increase in the amount of nitrogen released into the atmosphere (Book 5:30)."	
Natural Systems	"Actions such as human-induced water flow changes, excessive groundwater consumption, and drying up of the wetlands may cause certain lakes to shrink or dry out, disrupting the water cycle, which in turn, causes disruption of the water cycle (Book 5:30)."	The result of humans' destructive behavior towards nature
Environment and Society	"The cooling processes of the machinery used in thermal and nuclear power plants require water. For this purpose, transferring the water to high temperature water sources without waiting will increase the water temperature in these areas and lead to the deterioration of the ecological balance (Book 5:215)."	
Environment and Society	"Nowadays, wastes left to nature cause environmental problems by disrupting the ecological balance due to their quantity and harmful content (Book 5:237)."	
Environment and Society	"As a result of human activities, organic, inorganic, radioactive and biological substances are mixed with water. These substances cause changes in the quality, color and odor of the water, which adversely affects the creatures living in and benefiting from the water (Book 6:243-244)."	
Human Systems	"Toxic gases generated by industrial chimneys and the exhaust of motor vehicles cause air pollution, and the noise emitted at the same time has a negative impact on people's neurological systems. Acid rain also harms the environment by contaminating the air, water, and soil (Book 7:62)"	
Environment and Society	"99% of forest fires are caused by unconscious or intentional behavior of people (expanding the fields, burning stubble in fields, leaving glass shards in the forest, throwing unexploded matches and butts to the ground, leaving the fire unextinguished, etc.). In addition to causing economic losses, this disaster also has negative effects on ecological balance (Book 3:257)."	
Environment and Society	"Improper land use is one of the factors that contribute to flooding. Such events might be caused by forest degradation, erosion, concretization, stream bed settlement, and garbage dumping (Book 4:255)."	
Natural Systems	"In order to leave clean and sufficient water for future generations in Turkey, the resources [water resources] must be very well protected and used consciously (Book 3:93)."	Human responsibilities towards the environment
Natural Systems	"The sustainable use of water is of great importance in order to avoid water-related problems in the future. Our responsibility as an individual in this regard is to pay attention to the efficient use of water. Being sensitive about this situation, as well as informing and educating our environment, is one of our individual responsibilities (Book 4:110)."	
Human Systems	"As part of the Southeastern Anatolia Project (GAP) tour, a father and his 16-year-old daughter visit the Hevsel Gardens in Diyarbakir. In the meantime, the father tells his daughter, "It is also a service to the country to protect the cultural heritage of man, to respect and protect the environment and nature, and to raise awareness of his environment in this respect (Book 7:133)."	

Environment and Society	"It is critical to use the land with certain borders in the most efficient and environmentally friendly manner possible (Book 5:231)."	
Environment and Society	"Some of the migratory birds that travel at night can travel thousands of miles. Lights emanating from skyscrapers, lighthouses and similar tall buildings have a deceptive effect for these birds, which partially benefit from constellations in navigation. As a result, birds that whirl around the light until they get tired fall down or die when they hit these structures directly (Book 5:216)."	
Natural Systems	"With the Industrial Revolution, the impact of human intervention in nature on the distribution of living things has become even more pronounced. In this sense, human activities such as overfishing, destruction of forests and grasslands, domestic and industrial wastes polluting soil and groundwater, and fossil fuels polluting the atmosphere negatively affect the biodiversity and contribute to the reduction of species such as sweetgum, snowdrop, Mediterranean monk seal, caretta caretta, bald ibis and similar species. The protection of endangered animals, the creation of a natural protected area, the adoption of laws to prevent the reduction of biodiversity and the signing of contracts on a regional and global scale can be among the positive effects of humans on biodiversity (Book 5:20)."	Awareness of the continuity of the right to life of living beings
Natural Systems	"Biodiversity and ecosystems, apart from their benefit to humanity, their contribution to science or their aesthetic value, have their own unique value and every species has the right to exist. We must protect biodiversity and ecosystems because they are our values, not because they are necessities (Book 6:26)."	
Environment and Society	"Development is possible by taking into account future generations and other living things in nature with a sustainable development understanding (Book, 7:203)."	
Environment and Society	"As a result of people's changing activities on the natural environment, the loss of the natural balance in the ecosystem generates extremely serious environmental problems. For this reason, it is extremely important that the plans for the future are of a quality that will enable people to live in harmony with nature while still being sustainable. Otherwise, irreversible natural disasters may occur. People should be mindful of nature when making changes on the natural environment (Book 2:14)"	Awareness of creating a sustainable environment
Natural Systems	"In order to leave a more livable country to future generations, agricultural operations should be prioritized, and agricultural lands should be used for their intended purpose (Book 3:122)."	
Environment and Society	"Human influences are responsible for the vast majority of environmental problems that have become a threat to the natural environment and human life. All individuals in the society should be aware of not harming nature and not overdoing it while benefiting from nature. For this, it is necessary to increase the love of nature in people because people with increased sensitivity and affection for nature, without a doubt, will be able to manage to continue their critical activities without harming nature (Book 1:202)."	Awareness of being part of nature and protecting it
Environment and Society	"With the sustainable use of natural resources, the protection of human health, biodiversity, air, water and soil quality can be ensured (Book, 7:199)."	

As shown in Table 6, the codes of "the result of humans' destructive behavior towards nature, human responsibilities towards the environment, awareness of the continuity of the right to life of living beings, awareness of creating a sustainable environment and awareness of being part of nature and protecting it" emerged under the theme of "ethical behavior of humans towards the environment" in the contents of the geography textbooks.

The theme of "ethical behavior of humans towards the environment" exhibits a theoretical structure compared to other themes. In other themes (life in nature and human benefit from the environment), the focus was on finding answers to the nature of the relationship between human and nature and the way of benefiting from nature rather than what or how the ethical behavior should be, and the answers were mostly answered from the perspective of anthropocentric and biocentric environmental ethics. In the statements grouped under the theme of "ethical behavior of humans towards the environment", environmental awareness, environmental awareness

including non-human beings, and moral responsibilities regarding protecting the environment are underlined, based on the acceptance of the damage to the environment. In the textbooks, the ethical behavior of humans towards the environment has been discussed through issues such as floods and overflows, erosion, forest fires, gases released into the atmosphere, degradation of biodiversity, deterioration of ecological balance, excessive use of resources and wastes left to the environment, which occur as a result of human intervention and struggle with nature. In this context, in order to change students' views of the environment and raise environmental awareness, textbooks have included examples of the existence of environmental problems, the role of human behavior in the formation of these environmental problems, and responsible behavior to be conscious and sensitive to the environment. Therefore, the statements expressed in some sections of the textbooks regarding the nature and nature of the limit of humans making changes on nature, have been questioned in the statements grouped under this theme (ethical behavior of humans towards the environment).

In the statements in the textbooks exemplified in Table 6, an analogy can be established with the judgments of ecocentric environmental ethics in demonstrating a person's ethical attitude towards the environment. To raise student awareness of the importance of creating a sustainable environment, it is implicitly stated in textbooks that the environment is important and that the consequences of the human factor's utilitarian and selfish attitude in the ecosystem will result in the absence of a livable environment. In particular, it can be said that ethical attitudes, which can be associated with egoistic, utilitarian, deontological, and consequentialist ethical theories, pave the way for the destruction and enslavement of nature. Therefore, it is important that sustainable environmental ethics judgments are included in textbooks. Another point that stands out in the statements in Table 6 is the emphasis on how important it is for people to take an ethical stance on the importance and continuity of the nitrogen, carbon, and water cycle in terms of creating a sustainable environment and protecting nature. The biocentric and ecocentric perspectives are prominent in the statements in Table 6.

In the statement in the "Human Systems" unit of the 12th Grade Geography textbook, the attention was drawn to the facts that the pollution of the air is caused by humans and that the lack of environmental awareness in humans is the reason for the destruction of the natural environment, and that the ethical perspective is important in grounding the sustainability perspective that emerges with respect and love for the environment. Furthermore, adopting an ethical attitude toward the environment, raising environmental awareness, and, most importantly, developing a common language on environmental ethics will be critical in determining why nature should be protected in the first place and the importance of creating a livable universe.

On the other hand, the first unit of the 11th-grade Geography textbook titled "Natural Systems" covers the subjects of "biodiversity, ecosystem and matter cycles". The responsibility of humans in the protection of biodiversity, as well as the reality that people's interventions in nature in order to benefit from nature in various ways threaten the right to life of other living things, are explored with examples in this unit in both textbooks (Books 5 and 6). In summary, in the 10th, 11th, and 12th geography textbooks, the necessity of having an ethical

attitude was emphasized by highlighting the point of view that environmental factors, particularly abiotic environmental factors, should be addressed in ethics.

CONCLUSION and DISCUSSION

In this study, the place of environmental ethics was examined in the Secondary Geography Course Curriculum (2018) and geography textbooks prepared according to this program. It is important for textbooks to consider ethical concerns about the environment because ethical theories present moral values by approaching the environment from different perspectives and since these values are related to responsibility awareness, environmental problems that arise anywhere in the world are of equal concern to the whole world and individuals who are conscious of responsibility should pay attention to environmental values (Biden, 2016). While the examined programs and textbooks demonstrate people's need for each element of the environment (living and non-living beings) and the way people benefit from the environment's assets, they also make it possible for people to evaluate that the environment includes non-human beings, and therefore, to develop a way of thinking and behavior towards the environment with an understanding that considers those other than themselves.

The research findings include the fact that some of the special aims of the geography course are directly related to environmental ethics, and that they cover the behavior of people regarding the environment in relation to egoism, which is one of the consequentialist ethical theories and virtue ethics and deontological ethics, which are among the utilitarian and non-consequential ethical theories. This finding is similar to the conclusion of Şahin and İnce's research (2021) on teaching ethical values in geography lessons, with the 2018 Secondary Education Geography Curriculum (9, 10, 11 and 12th Grades) aiming to develop ethical awareness and teach ethical values. When the determined acquisitions and statements of the geography course in the 9th, 10th, 11th, and 12th grades are examined in more detail, it is seen that some of these acquisitions are directly related to environmental ethics. In these acquisitions, ethical concerns regarding the environment included "living life, sensitivity to nature, sustainable and efficient use of resources, protection of biodiversity, human impact in the occurrence of disasters, human responsibilities in the prevention of environmental problems, and environmental planning". While the effect of humans on the natural environment is clearly emphasized in the statements of acquisitions, the limitation of the acquisitions that emphasize the essential value of each environmental element and the rights of living things draws attention.

In the study, it was determined that the values determined in relation to environmental ethics in the Secondary Education Geography Curriculum (2018) are "responsibility, self-control, love of nature and patriotism". In the ethical approach of the students towards the environment, responsibility within these values is emphasized in 6 units, self-control and love of nature in 4 units, and patriotism value in 2 units. In his study, in which Değirmenci (2018) examined the geography curriculum, which was renewed in 2017, in terms of values, he concluded that the values most emphasized and cared for in the curriculum were responsibility and self-control. The ethical point of view is shaped by the concept of the value and differs according to the type of ethical relationship of what is evaluated. In this context, if the ethical relationship is a person-to-person relationship, what the acting

person evaluates will be the action or attitude of the other person (Tepe, 1998). Baudrillard (1998), emphasizing the loss of value, states that the balance that regulates our world with the power of the negative is out of tune and that events, phenomena, discourses, subjects or objects can exist only in the magnetic field of value, that is, with the tension between two poles, good or bad, right or wrong or masculine or feminine. It is important that the values are clearly stated in the acquisitions related to environmental ethics, because values affect individuals' approach to "human and physical environment, the nature, natural phenomena and elements of the nature", and also determine individuals' "use of natural resources, their interest, and love for the environment, their response to environmental problems and dedication, and their approach to plants and animals (Atasoy, 2005:184). The Turkish education system is based on national and moral values (Sever, Soylu & Kaysılı, 2018). Therefore, stating the values in the program can guide teachers in preparing activities related to environmental ethics in the classroom and making moral inquiries about the environment to students.

Just as the ethics of many things are mentioned as the end of the concept of environmental ethics following the new, the necessity of looking at the environment from an ethical standpoint is also evaluated from a postmodern point of view. The fundamental issue is how the concept of ethics, which is influenced by the concept of value, defines the environment. Is the environment addressing man, living organism or biological life? In terms of ethical relationship in environmental problem, who establishes a relationship with whom and produces value will lead us to the theories of environmental ethics. In this context, the research findings on the reflection of environmental ethics in the textbooks, which are included in the acquisitions of the geography curriculum, show that three themes emerged regarding environmental ethics in geography textbooks: "life in nature, human benefit from the environment and the ethical behavior of humans towards the environment." As a result of the research, the codes of "harmony in nature, balance in nature, interaction in nature, nature as animate and inanimate habitat and the relationship between non-human beings " were determined in the statements categorized under the theme of life in nature. The codes of "harmony, balance and interaction in nature" in geography textbooks emphasize the belief that nature is as important as human in the inevitable relationship between nature and human, and when all codes are examined, it is seen that the periphery of ecocentric understanding is composed of anthropocentric theories while biocentric understanding consists of the expressions of utilitarian, prescriptive, naturalist, deontologist and egoist ethical theories. One of the key areas of debate in environmental ethics is the subject of life in nature. According to Akyüz (2015), the environment should include all regions and processes where the actions of living things might have an impact, because defining the environment solely as the natural environment around humans means excluding the environment in another sense. In fact, the concept of an environment cannot be mentioned alone, there is an internal and an external environment, and the environment must be the environment of something, in which there is a surrounding and a surrounded (Ünder, 1996:3-6). When looking at the environment from a human perspective, it is important to keep in mind that a person, as an autonomous being, is also different from other beings in the ecosystem in that he has the ability to make anything he desires his object. It cannot be said that man has his own environment due to his ability to determine his own environment, but it can be said that everywhere he can reach is his

environment (Ateş, 2012). The moral dimension of the human-environment relationship strives to isolate the human being from being an object that can do whatever he or she wants, and to evolve him or her into an object with rights and obligations toward the environment. At this stage, the question of what is valuable in the relationship between human, environment and other beings will come to mind in the face of environmental ethics theories. In the face of the environment, human is a being that is constantly being, changing and transforming. The human being, who is both a subject and an object, is regarded as the most significant actor in solving environmental problems as well as being responsible for environmental problems.

Within the framework of the research findings, the codes of "benefiting from the natural environment, benefiting from plants, benefiting from animals and benefiting from non-living things" emerged under the theme of "human benefits from the environment" in the contents of the geography textbook. Geography, as a branch of science, examines the natural, human and economic phenomena in the geographical world by establishing an interest with people (Doğanay & Doğanay, 2018), therefore, the existence of human/society and the use of environment and resources are discussed in geography textbooks. These codes, which originated from textbook statements, demonstrate that normative ethical theories in textbooks can shape expressions within the limits of utilitarianism. The statements in this theme also depict how people are positioned in their environment. While some of the statements in the textbooks state the human benefits from the environment include information about the limitation and sustainable use of resources, other statements do not. This situation in textbooks can create a dilemma between the effort to create a sustainable understanding of nature and an environmental understanding in which nature and man are not considered equal. In order to prevent the perception of human beings consuming natural resources irresponsibly while forming students' perspectives towards the environment, it is important to question examples of responsible behavior and sustainable environmental understanding.

In the research, it was concluded that the codes of "the result of humans' destructive behavior towards nature, human responsibilities towards the environment, awareness of the continuity of the right to life of living beings, awareness of creating a sustainable environment and awareness of being part of nature and protecting it" have emerged under the theme of "ethical behavior of humans towards the environment". In the textbooks, it is implicitly stated that there are reflections of ecocentric environmental ethics in people's ethical attitude towards the environment, that it is important to raise the awareness of creating a sustainable environment in students and that the consequences of human's utilitarian and selfish attitude in the ecosystem can create an obstacle for a livable environment. In this case, although antropocentric and ecocentric understandings are both included in the textbooks, the ecocentric ethics is more visible in the unit of "Environment and Society" in the textbooks. Similar to this finding in today's textbooks, as demonstrated in a historical study by Alabaş (2019), it was concluded that although both antropocentric and ecocentric ethical understandings were seen in *Musâhahabât-ı Ahlâkiye* textbooks, which is a course on human and social sciences education in the Ottoman Empire, issues related to environmental education were based on an antropocentric ethical understanding. It was also seen in Gola (2017)'s study of the state of environmental ethics in the fourth grade of primary school, in which the place

of environmental ethics was questioned in textbooks in Poland as a result of the predominating of human centrist understandings in textbooks, it was concluded that anthropocene ethics were more prominent in textbooks while biocentric ethics were less frequent, and also that there was a little focus on holistic ethics and the understanding that man is a part of nature.

The research findings show that textbooks emphasized the rapid and unconscious consumption of resources in nature with the Industrial Revolution, the effect of human behavior in the occurring of environmental problems and the destructive and negative behaviors of man to harm nature. In geography lessons, it is critical to develop a sustainable environmental understanding based on love and respect for the environment, as well as environmental consciousness in people, in order to prevent the deterioration of the natural environment. It cannot be ignored that it would be misleading to treat the environmental problems that arise with industrialization and urbanization as just a romantic love of nature (Kılıç, 2013). In terms of the environment, the reason for the unsustainability of the dominant system's imposed lifestyle on people, unlimited and irresponsible growth, disregard for the fact that nature works with very delicate balances and adjustments, pollution of streams, rivers, lakes, seas, and oceans with chemical drugs used in daily life, extinction of animals living in these areas, and similar important problems in the environment is the corruption of people's consciousness due to the desire to produce more and gain more profit than anything else (Alkayış, 2020). As Nutku (1999) also said, it is necessary to take measures to prevent the corruption of consciousness before making determinations about environmental pollution awareness. In this context, it is critical that geography textbooks, which continue to be important and accessible to all students in formal education, address students' attitudes and behaviors in terms of environmental awareness and allow students to evaluate and question the consequences of people's environmental behavior in the context of responsibility. The contents in the textbooks bring a critical perspective to human behavior, in addition to the responsibilities of people and some institutions in the causes of environmental problems and their solutions. According to research, there is a moderate relationship between secondary school students' behaviors and attitudes regarding sustainability (Belen, 2020) and the geography course in secondary education has a positive and low effect on the ecocentric ethical attitude (Atli et al., 2015). Therefore, in order to change behavior and attitudes toward the environment, it is required to adopt a critical perspective and conduct ethical studies. However, in the questioning of environmental values in these textbooks, variety of activities and different value approaches should be used in addition to narratives. Learning-teaching activities that allow students to think about values and reveal their own values, as well as drawing their attention to the relevant value, are critical in the acquisition of values (Uygun, 2013). Indeed, according to the findings of Aydın and Yaşar (2020)'s study, it has been revealed that the rate of including value education in secondary education geography textbooks is very low.

As a result, in today's world, where ecological issues have become extremely important in education due to increased interest in ecology, global warming, and many environmental problems (Gola, 2017), it is important to give environmental education from an early age, to allow the attitudes and behaviors that are rooted in children to be shaped around environmental awareness and to be virtuous by becoming a habit in the Aristotelian sense.

It will be beneficial to transform the awareness of protecting nature, which starts at an early age, into the consciousness that the human being, who is a part of the ecosystem, cannot have an independent existence in his surrounding environment. Providing environmental education during the time of developing a person's raw abilities earned through education will be a significant role in assuring the person's consciousness, attitude, and bio-psychic balance, as well as shaping his orientation to the environment. It is critical to develop an ethical awareness of the environment for this.

RECOMMENDATIONS

Based on the findings of the study, it is recommended that those responsible for preparing curriculum include the concept of environmental ethics in their teaching programme in general and in the geography curriculum in particular, and include explanations on environmental ethics in the curriculum. In the preparation processes of educational programs, examples of activities related to environmental ethics can be included in the program to provide ideas to teachers and textbook authors who apply the program. In order to reflect the philosophical queries of environmental awareness in the textbooks based on environmental ethics theories, guides for writing texts can be prepared for textbook authors. As a result of the study, it was discovered that some textbook expressions do not include statements concerning limitation and sustainable use of resources after anthropocentric expressions. From this standpoint, it is suggested that textbook authors include statements about the importance of creating a sustainable environment right after the explanations about how to use environmental elements. Ethical values that the environment is not merely a consumption center but should be preserved without harm can be included in textbooks in the framework of human and economic phenomena as a requirement of geography. Activities that involve not only discussion and observation, but also social participation of students based on research and investigation can be incorporated in the content of textbooks in the solution of environmental problems and moral values in environmental protection. Considering that there is a need for studies examining the place of environmental ethics in textbooks, it is recommended that researchers conduct studies on this subject.

ETHICAL TEXT

In this article, the journal's writing rules, publication principles, research and publication ethics, and journal ethical rules have been followed. The responsibility belongs to the author(s) for any violations that may arise regarding the article.

Author(s) Contribution Rate: In this article, the contribution rates of the first author to the study is 50 % and the contribution rate of the second author to the study is 50 %.

REFERENCES

- Ağbuğa, F. (2016). *Çevre sorunlarına etik bir yaklaşım: "Felsefi bir sorgulama"* [Unpublished Master's Thesis]. Pamukkale University.
- Ahi, B. (2021). Erken çocukluk dönemi çevre eğitiminde öğretmenin rolü. In D. Kehriman Pamuk (Ed.), *Erken çocukluk döneminde çevre eğitimi ve sürdürülebilirlik* (pp.87-104). Anı Yayıncılık.
- Akagündüz, Ü. (2016). Son dönem Osmanlı eğitim tarihinde coğrafya ders kitaplarına bir örnek: Coğrafya dersleri. *Turkish History Education Journal (TUHED)*, 5(1), 340-356.
- Akagündüz, Ü., & Nizamoğlu, A. (2021). Osmanlı Devleti'nde ormancılık eğitiminin değişen boyutları ve orman ameliyat mektepleri. *Journal of Atatürk Yolu*, 69, 1-24. <http://dx.doi.org/10.46955/ankuayd.1028272>
- Akalın, M. (2019). *Çevre etiği-çevreye felsefi yönelimler*. İksad Yayınevi.
- Akyüz, E. (2015). Çevre sorunları ve insan hakları ilişkisi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(15), 427-436. <http://dx.doi.org/10.16992/ASOS.774>
- Alabaş, R. (2019) Environmental topics and environmental ethics in primary school humanities and social sciences education during the late Ottoman period (1913-1918). *International Electronic Journal of Environmental Education*, 9(2), 120-141.
- Alkayış, A. (2020). Çevre ve etik ilişkisinin eğitim felsefesi bakımından sorunsallaştırılması. *Bingöl Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 75-98.
- Anderson, L. W., Krathwohl, D. R., Airasian, P. W., Cruikshank, K. A., Mayer, R. E., Pintrich, P. R., Raths, J., & Wittrock, M. C. (2018). *Öğrenme öğretim ve değerlendirme ile ilgili bir sınıflama: Bloom'un eğitimin hedefleri ile ilgili sınıflamasının güncelleştirilmiş biçimi*. (3rd ed.). (D. A. Özçelik, Trans.). Pegem Akademi.
- Arık, S. (2021). İlkokul programlarında çevre eğitimi. In O. Bozkurt (Ed.), *Çevre eğitimi* (pp.205-223). Pegem Akademi.
- Aristoteles. (1997). *Nicomakhosa etik*. (S. Babür, Trans.). Ayraç Yayınevi.
- Artvinli, E. (2011). Ortaöğretim coğrafya eğitiminde değerler ve ders kitaplarına yansımaları. *Değerler Eğitimi Sempozyumu* 26-28 Ekim 2011 Eskişehir Osmangazi Univ. https://www.pegem.net/Akademi/sempozyumbildiri_detay.aspx?id=126972.
- Artvinli, E., & Kaya, N. (2010). 1992 Uluslararası coğrafya eğitimi bildirgesi ve Türkiye'deki yansımaları. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 22, 93-127.
- Aslan, A. (2009). *Ortaöğretim coğrafya dersi programındaki çevre konularının analizi* [Unpublished Master's Thesis]. Marmara University.
- Ateş, T. (2012). *Felsefi antropoloji açısından çevre sorunları* [Unpublished Master's Thesis]. Maltepe University.
- Atasoy, E. (2005). *Çevre için eğitim: ilköğretim öğrencilerinin çevresel tutum ve çevre bilgisi üzerine bir çalışma* [Unpublished Doctoral Thesis]. Uludağ University.
- Atlı, K., Uzun, N., Saraç, C., Sağlam, N., & Sağlam, S. (2015). The relationship between students' ecocentric, anthropocentric and antipathic attitudes towards the environment and their academic achievement.

International Journal of Innovative Research in Education, 2(1), 39-47.
<http://dx.doi.org/10.18844/ijire.v0i0.124>

- Aydın, E., & Yüksel, İ. (2019). *Ortaöğretim coğrafya 9 ders kitabı*. Tutku Yayıncılık.
- Aydın, H., & Yaşar, O. (2020). 2005 ve 2017 Coğrafya dersi öğretim programlarına göre yazılmış coğrafya ders kitaplarının değerler eğitimi yaklaşımları açısından karşılaştırılması. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 7(60), 2826-2842. <http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.2099>
- Baranaydın, M., Aydın, Y., & Tekbaş, G. (2018). *Ortaöğretim coğrafya 11 ders kitabı*. Ada Matbaacılık.
- Baranaydın, M., Aydın, Y., & Tekbaş, G. (2019). *Ortaöğretim coğrafya 10 ders kitabı*. Ada Matbaacılık.
- Baudrillard, J. (1998). *Kusursuz cinayet*. (N. Sevil, Trans.). Ayrıntı Yayınları.
- Belen, B. (2020). *Ortaöğretim öğrencilerin sürdürülebilir çevre hakkındaki bilgi, tutum ve davranışlarının belirlenmesi* [Unpublished Master's Thesis]. Gazi University.
- Bergson, H. (2004). *Ahlakın ve dinin iki kökeni*. (M. M. Yakupoğlu, Trans.) Doğu-Batı Yayınları.
- Bilgili, M. (2011). Coğrafya 9 ve 10. sınıf ders kitaplarındaki etkinlikler, ölçme ve değerlendirme çalışmaları ve etkileri. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 24, 201-217.
- Billington, R. (1997). *Felsefeyi yaşamak*. (A. Yılmaz, Trans.). Ayrıntı Yayınları.
- Birden, B. (2016). Çevre etiğinde bireyin ahlaki sorumluluğuna kısa bir bakış. *Türkiye Bioetik Dergisi*, 3(1), 4-14.
- Bonnett, M. (2019). Eğitim ve çevre. In R. Bailey, R. Barrow, D. Carr & C. McCarthy (Eds.). (Ölmez, Z. Trans.). *Eğitim felsefesi kılavuzu* (pp.507-521). Pegem Akademi.
- Creswell, J. W. (2013). *Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research* (3rd. ed.). Pearson.
- Curdt-Christiansen, X. L. (2021). Environmental literacy: Raising awareness through Chinese primary education textbooks. *Language, Culture and Curriculum*, 34(2), 147-162.
- Değirmenci, Y. (2018). Coğrafya dersi öğretim programında değerler. *Journal of History Culture and Art Research*, 7(1), 429-450. doi:<http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v7i1.1311>
- Değirmenci, Y., & İlter, İ. (2013). Coğrafya dersi öğretim programında doğal afetler. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 28, 276-303.
- Demir, E., & Yalçın, H. (2014). Türkiye'de çevre eğitimi. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, 7(2), 7-18.
- Demirkaya, H. (2006). Çevre eğitiminin Türkiye'deki coğrafya programları içerisindeki yeri ve çevre eğitimine yönelik yeni yaklaşımlar. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 207-222.
- DesJardins, J. R. (2013). *Environmental ethics: An introduction to environmental philosophy*. Wadsworth Publishing Company.
- Descartes, R. (1994). *Metot üzerine konuşma*. (K. S. Sel, Trans.). Sosyal Yayınları.
- Descartes, R. (2002). *Felsefenin ilkeleri*. (M. Akın, Trans.). Say Yayınları.
- Doğanay, H., & Doğanay, S. (2018). *Coğrafya bilim alanlarına giriş* (13rd ed.). Pegem Akademi.
- Erdebil, C., Düzgün, R., Bıçaklı, R., Güzel, Z., & Bozbıyık, E. (2019). *Ortaöğretim coğrafya 12 ders kitabı*. Milli Eğitim Bakanlığı.
- Feldman, F. (2012). *Etik nedir?* (F. B. Aydar, Trans.).Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

- Frankena, W. (2007). *Etik*. (A. Aydın, Trans.). İmge Yayınevi.
- Gola, B. (2017). Is formal environmental education friendly to nature? Environmental ethics in science textbooks for primary school pupils in Poland. *Ethics and Education*, 12(3), 320-336. <https://doi.org/10.1080/17449642.2017.1343619>.
- Gül, F. (2013). İnsan-doğa ilişkisi bağlamında çevre sorunları ve felsefe. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, 17-21.
- Gülersoy, A. E., Dülger, İ., Dursun, E., Ay, D., & Duyal, D. (2020). Nasıl bir çevre eğitimi? Çağdaş yaklaşımlar çerçevesinde bazı öneriler. *Turkish Studies*, 15(5), 2357-2398. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44074>
- Güngör, E., & Çağlar, A. (2021). Okul öncesi öğretmen adaylarının çevre etik tutumları ile sorumlu çevresel davranışları arasındaki ilişki. *International Social Sciences Studies Journal*, 7(81), 1649-1660. <http://dx.doi.org/10.26449/sss.3135>
- Gündüz, M. (2016). *Ahlâk sosyolojisi* (3rd ed.). Anı Yayıncılık.
- Haynes, F. (2002). *Eğitimde etik*. Ayrıntı Yayınları.
- Hobbes, T. (2019). *Leviathan*. (S. Lim, Trans.) Yapı Kredi Yayınları.
- İbret, B. Ü., Aydın, F., & Turgut, T. (2018). The role of geography education in educating individuals. *International Journal of Geography and Geography Education*, 38, 1-19. <https://doi.org/10.32003/iggei.431190>.
- Kant. (2005). "Aydınlanma nedir?" sorusuna yanıt. (N. Bozkurt, Trans.) *Kant* (pp. 263-275). Say Yayınları
- Kant. (2007). *Eğitim üzerine*. (A. Aydoğan, Trans.). Say Yayınları.
- Kılıç, S. (2013). *Çevre etiği*. Orion Yayınevi.
- Kırkpınar Özsoy, N., & Çini, P. (2020). Antroposentrik küresel çevre politikalarının ekosentrik çevre etiği görüşü çerçevesinde değerlendirilmesi. *Alternatif Politika*, 12(1), 20-49.
- Kocalar, A. O. (2012). *Coğrafya'da çevre eğitimi ve sorunları* [Unpublished Master's Thesis]. Marmara University.
- Kocalar, A. O. (2015). Ekoloji eğitiminde yeni sorun: Ekofobi. In S. Şahin, A. Uzun, S. Aslan, & B. Orhan (Eds.). *Coğrafyacılar derneği uluslararası kongresi bildirileri kitabı* (pp. 596-605). Pegem Akademi.
- Kuçuradi, İ. (2009). *Uludağ konuşmaları*. Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kuçuradi, İ. (2011). *Etik*. Türkiye Felsefe Kurumu.
- Mill, J. S. (2017). *Faydacılık*. (G. Murteza, Trans.). Pinhan Yayıncılık.
- Ministry of National Education. (2015). *Ortaokul çevre eğitimi dersi öğretim programı*. http://kirkkale.meb.gov.tr/meb_ays_dosyalar/2015_08/27110659_evreetimiretimprogram.pdf.
- Ministry of National Education. (2018). *Ortaöğretim coğrafya dersi (9, 10, 11 ve 12. sınıflar) öğretim programı*. <http://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=336>.
- Nutku, U. (1999). Doğa-insan bağının yeniden üretilebilmesi için üç ilke. *Felsefelogos*, 6, 20-34.
- Ocak, G. (2020). Bilimsel araştırmalarda kullanılan veri toplama yolları. In G. Ocak (Ed.). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri* (pp. 217-272). Pegem Akademi.
- Oral, B., & Çoban, A. (2020). Temel kavramlar. In B. Oral, A. Çoban, & M. Bars (Eds.). *Eğitimde ahlak ve etik* (pp.1-24). Pegem Akademi.

- Özbuğutu, E. (2021). 2018 ilköğretim ve ortaöğretim programlarında çevre konusunun yeri. *Ekev Akademi Dergisi*, 86, 249-268.
- Özçelik, D. A. (2014). *Eğitim programları ve öğretim* (3rd ed.). Pegem Akademi
- Özdemir, O. (2007). Yeni bir çevre eğitimi perspektifi: "Sürdürülebilir gelişme amaçlı eğitim". *Eğitim ve Bilim*, 32(145), 23-39.
- Özdemir, O. (2017). *Ekolojik okuryazarlık ve çevre eğitimi* (2nd ed.). Pegem Akademi.
- Özlem, D. (2010). *Etik, ahlâk felsefesi*. Say Yayınları.
- Pamuk, İ., & Pamuk, A. (2016). Almanya'da sachunterricht ve Türkiye'de hayat bilgisi ders kitaplarında okulda demokrasi uygulamalarına örnek olarak sınıf başkanı seçimi. *Cumhuriyet International Journal of Education*, 5(2), 67-83.
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri*. M. Bütün, & S. B. Demir (Trans. eds.). Pegem Akademi.
- Platon. (2002). *Devlet*. (H. Demirhan, Trans.). Sosyal Yayınları.
- Punch, K. F. (2005). *Sosyal araştırmalara giriş: Nicel ve nitel yaklaşımlar*. Siyasal Kitapevi.
- Rosenstand, N. (2003). *The moral of the story: An introduction to ethics*. McGraw-Hill.
- Rousseau, J. J. (2009a). *Bilimler ve sanatlar üzerine söylev*. (İ. Yerguz, Trans.). Say Yayınları.
- Rousseau, J. J. (2009b). *Emile*. (İ. Yerguz, Trans.). Say Yayınları.
- Schweitzer, A. (1966). *The teaching of reverence for life*. Holt, Rinehart and Winston.
- Sert Çıbık, A. (2019). Öğretim programlarında çevre eğitimi. In H. G. Hastürk (Ed.). *Çevre eğitimi* (pp.277-344). Anı Yayıncılık.
- Sever, M., Soylu, A., & Kaysılı, A. (2018). Intersections of globalization, gender, and culture in social studies. In E. Gunel (Ed.), *Controversial issues in social studies education in Turkey: The contemporary debates* (pp. 3-39). Information Age Publishing.
- Soyatlar, A., Akça, B., Coşar, H., Solak, İ., & Karagöz, M., (2019). *Ortaöğretim coğrafya 9 ders kitabı*. Devlet Kitapları.
- Stenmark, M. (2016). *Environmental ethics and policy making*. Routledge
- Şahin, V., & İnce, Z. (2021). Coğrafya derslerinde etik değerler öğretimi üzerine bir inceleme. *Journal of Innovative Research in Social Studies*, 4(1), 1-11. <https://doi.org/10.47503/jirss.891181>.
- Tepe, H. (1998). Bir felsefe dalı olarak etik. *Doğu-Batı Dergisi*, 4, 9-24.
- Tepe, H. (2011). *Etik ve metaetik*. Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Tharakan, K. (2011). Anthropocentrism and eco-centrism: On the metaphysical debate in environmental ethics. *Jadavpur Journal of Philosophy*, 21(2), 27-42.
- Türkez, K., Karakoç, M., Balşen, N., & Pektaş, T. (2019). *Ortaöğretim coğrafya 11 ders kitabı*. Milli Eğitim Bakanlığı.
- Türkez, K., Karakoç, M., Balşen, N., Pektaş, T., & Özdoğan, İ. (2020). *Ortaöğretim coğrafya 10 ders kitabı*. Milli Eğitim Bakanlığı.
- Ulusoy, K. (2021). *Karakter, değerler ve ahlak eğitimi* (2nd ed.). Pegem Akademi.

Uygun, S. (2013). Değerler eğitimi program tasarımlarının değerlendirilmesi (Antalya örneği). *Mediterranean Journal of Humanities*, 3(2), 263–277.

Ülken, H. Z. (2001). *Ahlâk*. Ülken Yayınları.

Ünder, H. (1996). *Çevre felsefesi*. Doruk Yayınları.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayınları.

Yin, R. K. (2009). *Case study research: Design and methods* (4th ed.). SAGE Pub. Thousand Oaks.

Yücel, A. S., & Morgil, F. İ. (1999). Çevre eğitiminin geliştirilmesi. *BAÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 76-89.

Zabun, B. (2013). Değerlerin sosyolojik öğretimi: Ortaöğretim sosyoloji dersi öğretim programında yer alan değerlerin analizi. *Akademik Bakış Dergisi*, 38, 1-11.

İNSAN VE ÇEVRE İLİŞKİLERİNİN AHLAKİ DEĞERİ: TÜRKİYE’DEKİ COĞRAFYA ÖĞRETİM PROGRAMI VE DERS KİTAPLARINDA ÇEVRE ETİĞİNİN YERİ

Öz

Geniş bir alanda kurgulayabileceğimiz çevre kavramı pek çok disiplinin çözüm bekleyen problemleri arasındadır. Çevre, insan ve doğa arasındaki ilişkinin etik ve felsefi boyutları, var olageldiğimiz evrenin anlamlandırılması ve açıklanması noktasında önemli bir paydaya sahiptir. Araştırmanın amacı, ders kitapları ve ders kitaplarının temel aldığı öğretim programlarına odaklanarak insanın çevresiyle kurduğu ilişkilerdeki etik bakış açısının resmi öğretim uygulamaları içerisindeki yerini incelemektir. Nitel durum çalışmasıyla desenlenen bu araştırmanın verileri Türkiye’de ortaöğretim kademesinde 9, 10, 11 ve 12. sınıflarda uygulanmakta olan Coğrafya Dersi Öğretim Programı (2018) ve bu programa göre hazırlanmış yedi farklı ders kitabından doküman incelenmesi yoluyla elde edilmiştir. Araştırmada elde edilen veriler içerik analizi yaklaşımıyla analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda coğrafya dersinin çevre etiği ile doğrudan bağlantılı özel amaçlarında çevre etiği kuramlarından sonuççu etik teorilerden egoizm, faydacılık ve sonuççu olmayan etik teorilerden erdem etiği ve deontolojik etiğin kavramlarına vurgu yaptığı; dersin kazanımlarında ise “sorumluluk, öz denetim, doğa sevgisi ve vatanseverlik” değerleri ile bağlantılı bir etik anlayış geliştirildiği belirlenmiştir. Coğrafya ders kitaplarında çevre etiğinin görünümünde “doğada yaşam, insanın çevreden elde ettiği fayda ve insanın çevreye karşı davranış biçimi” temaları ortaya çıkmıştır. Ders kitaplarında çevre karşısında etik tavır sergilenmede insan merkezli ve çevre merkezli çevre etiğinin yansımaları ve sürdürülebilir bir çevre oluşturma bilincine dair sorumluluk temelli davranış örnekleri yer almaktadır.

Anahtar kelimeler: Çevre etiği, coğrafya ders kitapları, insan merkezli etik, canlı merkezli etik, çevre merkezli etik.

GİRİŞ

İnsan ve doğal çevresi arasındaki ilişkide ahlaki kural ve ilkelerden bahsedilebilir mi? İnsanın kime, neden ve ne şekilde sorumlulukları vardır? Bu sorumlulukların altında yatan iç ilke ya da etik kurallar nelerdir? İnsan-doğa-çevre üçlüsünde hangi değerlerden bahsedilebilir? Bu değerleri belirleyen ya da bir şeyi değerli yapan nedir, kimin kime ve neden sorumluluk taşıması gerekir? Yaşam formu taşıyan canlıları Aristotelesçi anlamda akıllı hayvanlar ve öteki canlılar olarak sınıflandırmanın günümüz yaşam dengesine uyum ya da uyumsuzluğu konusundaki tartışma nasıl temellendirilebilir? Ahlak kuralları ya da etik ilkeler insanları doğal çevreleriyle olan ilişkilerini yönlendirebilir mi ya da yönlendirmeli midir? İnsan ve çevre arasındaki ilişkiye dair bu sorulara verilebilecek yanıtlar öncelikle ahlak, etik ya da moralite kavramları üzerinde düşünmeyi gerektirir. Ahlak Kuçuradi'nin (2009) söylediği gibi, insanlar arası ilişkilerde davranışlara dair geçerli bir grupta, belirli bir zamanda veya genel olarak geçerli olan, olması arzulanan farklı değer yargıları sistemi midir? Ya da Tepe'nin (2011) belirttiği gibi iyi, kötü veya yapılması, yapılmaması gerekli olanlar etrafında sıralanan değer yargıları, ilkeler, normlar ve kurallar bütünü müdür? Veya ahlak, Ülken'in (2001) ifadesiyle insanlığın kabul ettiği ve başka kesinlik ölçüleri ile ölçülemeyen hareketlerimize ait değerlerin toplamı mıdır? Tüm bu sorular "değer" kavramı etrafında toplanmaktadır. Hangi eylemin doğru, yanlış ya da değerli, değersiz olduğu kararı ise bizi ahlak kavramına değil etik kavramına götürecektir. Tepe (1998), etik soruların eylem, seçim ve kararlarımız sonucunda yaşanan sorunlara felsefi bakış açısıyla bakmanın bir ürünü olduğunu belirtmektedir. Billington (1997: 45) ise "Etik, bir kişinin belli bir durumda ifade etmek istediği değerlerle ilgilidir, ahlak ise bunu hayata geçirme tarzıdır. Etik bütün manzarayı içine alırken, ahlakımız, bizi adeta manzaranın damarına yöneltir; orada davranışın ayrıntılarıyla ilgileniriz artık." demektedir. Öte yandan Haynes'e (2002) göre etik, kişiler arası ilişkilerimiz ve kendi iç dünyamızdaki savaşımla ilişkili bir benliğin yapılandırmasıdır. Özlem (2010) de bireysel ve toplumsal alanlarda aktif olarak yaşanan bir fenomen olan ahlakın üzerinde kapsamlı bir felsefi sorgulamanın yapılması için etik bilgiye ihtiyaç olduğunu ifade etmektedir. Ahlak denen fenomenin inceleme alanı olan etik (Gündüz, 2016), her türlü karar ve eylemde iyi-kötü, doğru yanlış gibi görelilik içeren konular hakkında yargılama ve karar vermeye ilişkin kılavuzdur (Oral ve Çoban, 2020). Tüm açıklamalardan da ortaya çıkan etiğin ahlaktan farklı olarak doğrulanabilir, yanlışlanabilir ilkeler ortaya koymasındır. Çünkü etik değerler ancak kişilerin kendi istek ve niyetiyle ortaya çıkmaktadır (Kuçuradi, 2011).

Etik çatısı altında yapılan çalışmalar, normatif etik, meta etik, betimleyici etik ve uygulamalı etik başlıkları altında sınıflandırılmaktadır. Normatif etik, hangi normlara ve nasıl hayatımızı yaşamamız gerektiğine odaklanır. Feldman (2012), normatif etiğin ahlaki açıdan doğru hareketin en temel ilkelerini keşfetme, formüle etme ve savunma girişiminden ibaret olduğunu düşünürken, Özlem (2010) normatif etiğin kavramlarının zaman zaman betimleyici etiğin kavramlarıyla karıştırıldığını iddia etmektedir. Uygulamalı etiğin bir dalı kabul edilen çevre etiği, insan ile doğal çevre arasındaki ilişkileri sistematik olarak incelemektedir. Çevre etiği, etik normların neler olduğunu ve insanların kime veya neye karşı sorumlu olduklarını ele almaktadır (DesJardins, 2013). 1970'li yılların başında felsefenin bir alt dalı olarak ortaya çıkan çevre etiği, insanın evrende diğer türlerin üyelerinden manevi anlamda bir üstünlüğünün olup olmadığı sorusu üzerine yoğunlaşmıştır. Zaman içerisinde bu soru, doğal çevre ve onun insan olmayan içeriğine içsel bir değer yüklemek için rasyonel argümanlar oluşturma boyutuna geçmiştir (Akalın,

2019). Çevre karşısında insanları kiracı olarak kurgulayan Udall (2018), her kuşağın dünya üzerinde geçirdiği zamanın -unvanları, sınıfları ya da mülkiyetleri ne olursa olsun- kısıtlı olduğunu ve tıpkı kira sözleşmesinde olduğu gibi kiracı olan insanların evin sahibine -çevre ve doğa- karşı yükümlülükleri ve uymak zorunda olduğu etik ilkeler olduğunu ifade etmektedir (akt. Kırkpınar Özsoy ve Çini, 2020). Çevre etiği aynı zamanda insanın doğayla ilişkisinde doğru davranışın nasıl olması gerektiğini sorgulamaktadır. DesJardins (2013), doğru davranışın ne olduğunu belirlemenin tek başına yeterli olamayacağını, insanların sorumluluklarının ne olduğunu ve bu sorumluluklarının nasıl dağıldığının açıklanması gerektiğini de vurgulamaktadır.

Çevre etiği, geleneksel etikten daha esnek olup sadece insanları değil, hayvanları, bitkileri ve tüm doğayı ele almakta, disiplinler arası, çoğulcu ve küresel bir özellik taşımaktadır (Yang, 2006'dan akt. Ağbuğa, 2016). İnsan ve doğal çevre arasındaki ahlaki ilişkileri inceleyen çevre etiği teorileri temelde insan merkezli etik ve insan merkezli olmayan etik olmak üzere ikiye ayrılmakta; insan merkezli olmayan etik anlayış içerisinde ise canlı merkezli etik ve çevre merkezli etik anlayış yer almaktadır (Stenmark, 2016). Temelini, doğadaki bütün varlıkların sahibi olan insanın çevreyi her şekilde kullanma hakkını elinde bulundurması anlayışının oluşturduğu insan merkezli çevre etiğinde, çevre insana hizmet için vardır (Birden, 2016). İnsan merkezli anlayışta, doğanın kullanılmasına karşı iyimser bakış açısı söz konusu olup doğal kaynaklar ile toprakların keyfi kullanımı, canlı ya da cansız olsun bütün varlıkların meta haline gelmeleri, sınırsızca yapılan üretim ile tüketim faaliyetlerinin sonucunda ekolojik dengedeki bozulmalar gibi konuların bir felakete sebep olacağı düşünülmemektedir (Kırkpınar Özsoy ve Çini, 2020).

İnsan merkezli çevre etiğinin geçmişi presokratik döneme kadar götürülebilir. Bu dönemde, doğaya ilişkin açıklamalar yine doğanın kendisinde aranmıştır. İlk doğa filozoflarının dış dünyadaki varlıkların ilk nedenine ne olduğuna ilişkin yaptıkları spekülatif düşünce faaliyeti insan, doğa ve çevre arasındaki ilişkiye yön vererek, çevre üzerindeki merakın sürdürülebilirliğini sağlamıştır. Sokrates, Platon ve Aristoteles ise evrensel etik (universalizm) anlayışı geliştirmeye çalışmışlardır. Maoitik yöntemle kişilerdeki evrensel değerleri açığa çıkarmaya çalışan Sokrates, Platon ile tümel doğru kabulleri ruhta arayan ve Aristoteles ile de erdem her şeyde ortayı bulma ya da ölçülü olma anlayışına kadar uzanmıştır (Platon, 2002; Aristoteles, 1997). Kuşkusuz bu üç düşünürde ahlaklı olmak erdemli ve mutlu olmanın anahtarı gibi algılanmıştır. Bu bakış açısının doğa ya da çevreye yansımaları da olmuş bu durum ise beraberinde bazı sorunlara yol açmıştır. İnsan tüm türlerden aklını kullanabilme kapasitesiyle daha önemli görülmesi, her şeyin insan için olması, insan doğanın efendisi ve ölçüsü olması inançlarını da ardı sıra sürüklemiştir.

Descartes ile başlayan akla yapılan vurgu, mekanik dünya algısının bir yansıması olarak insanı doğanın efendisi olarak kabul etmeye varmıştır. Aklın tüm insanlarda eşit dağıldığına inanan Descartes (1994) açık ve seçik bilgiye ulaşma idealini akla yaptığı vurguyla açıklamıştır. Ancak mekanik evren anlayışı, canlı ve cansız varlıklar arasında istenç ve ruh kavramlarından hareketle ayrıma yol açmış ve insan dışındaki her şeyin insana hizmet etmek için var olduğunu, nasıl ki bir makinenin çalışabilmesi için tüm parçaların uyum içinde olması gerekiyorsa, benzer şekilde doğanın da doğal seyrini sürdürebilmesi için insanın ihtiyaç ve çıkarlarının korunması gerektiğini

belirtmiştir. Çünkü Descartes ruh ya da zihin kavramıyla sadece maddesel töze sahip olan insan dışındaki var oluşların eksiliğini gözler önüne sermektedir (Descartes, 2002). Hatta Descartes hayvanları ruhu olmayan makineler olarak tanımlamaktadır (Descartes, 1994). Cogito ergo sum (düşünüyorum, öyleyse varım) sözüyle Descartes, zihni, zihin dışı dünyadan kesin çizgilerle ayırmıştır (Descartes, 2002). Artık doğaya hükmetmenin temel anahtarı zihin ya da us denilen yetinin tüm olanaklarıyla kullanılması olarak gösterilmiştir. Zamanla Aydınlanma'nın ışıkları aklı her ne kadar ön plana çıkarsa da (Kant, 2005), doğayı bir yönüyle bir o kadar karanlığa sürüklemiştir. Aydınlanma, Modern Dönem ve günümüze gelinceye kadar aklını kullanan insanın istenç özgürlüğü her ne kadar gelişse de etik problemler arasında gösterilen doğru eylem ve en yüksek iyi idealine bakış açısı, çıkar çatışmaları, savaşlar ve silahlar aracılığıyla bir o kadar da tahrip edilmiştir. Aslında insan merkezli anlayışın bir başka çıkmazı da Kant'ın ödev ahlakı anlayışıyla açığa çıkmıştır. Kant, insan dışındaki her şeyi -doğa, diğer canlılar, cansızlar, nesnelere- insana hizmet etmesi gereken araçlar, insanı ise amaç olarak kabul etmiştir. Bilgi güçtür diyen Francis Bacon ve ardı sıra gelen düşünürler doğayı kontrol etmek için doğanın bilgisine ulaşmaya çalışmışlardır. Doğayı kendi çıkarları etrafında şekillendiren insanlar, Kant felsefesinde sınırsız bir egoya bürünmüşlerdir. Bu anlayışta şunu da belirtmek gerekir ki, doğada bulunan canlı ya da cansız varlıkların insandan bağımsız kendi başına ya da kendiliğinden hiçbir anlamı yoktur (Tharakan, 2011). Nitekim 18. yüzyılda insanın doğasından uzaklaşarak maskeler ardındaki zihinlerin doğaya verdiği zararı fark eden Rousseau, bilim ve sanatların kötüye kullanılmasının bir sonucu olarak, doğal kaynakların tükendiğini, erdemin ve ölçülülüğün ise unutulduğunu ifade etmiştir (Rousseau, 2009a) Öte yandan Aydınlanma dönemiyle akla yapılan vurgu, çevreye karşı olan tutum ve davranışı; çevreye sahip çıkma, çevreyi eviyle eşit tutma, çevreyi atalarından kalan hem bir miras hem de gelecek nesillere bırakılacak bir emanet olarak görme sorumluluğundan öte çevreyi sorumsuzca harcama, zarar verme ve yok etme şeklinde gelişmiştir (Ağbuğa, 2016). Kısacası toplumsal ilerlemenin teknolojiyle buluşması eş zamanlı olarak doğanın da tahrip edilmesine neden olmuş ve zaman içinden gittikçe doğadan uzaklaşmaya başlanılmıştır.

Canlı merkezli etik anlayış, insan merkezli etik anlayışa bir tepki olarak açığa çıkarak insanın diğer canlılardan üstün olmadığını ve onlara saygı duymak zorunda olduğunu ifade etmiştir (Birden, 2016). Böylece canlı merkezli anlayışın odağını insan dışındaki canlılar, hayvanlar, bitkiler ve diğer biyotik varlıklar oluşturmuştur (Akalin, 2019). Schweitzer (1966) insan merkezliliği eleştirerek, yaşamın kutsallığı ve yaşama saygı argümanını geliştirmiş, hayvanlarla, insanların canlılığın devamlılığı açısından eş değer kabul edilmesi gerektiğini savunmuştur. Canlı merkezli etik anlayışı savunucuları, faydacıların, en çok sayıda insana en fazla yararı sağlamak adına sadece hayvanların öldürülmesine olumlu bakmadıklarını aynı zamanda doğal afet, savaşlar ve salgınlardan dolayı insanların ölmesinin rasyonel bir gelişme kabul edilebileceği inançlarını yaşama saygı adına eleştirmektedirler. Çevre etiği üzerine çalışan pek çok araştırmacı için canlı merkezli anlayış yetersiz görülmüştür. Bu araştırmacılar canlı olmayan akarsu, dağ gibi doğal nesne ve ekolojik sistemlere de ahlaki bir değer verilmesi gerektiğini öne sürmüştür (Birden, 2016). Tam da bu noktada çevre merkezli bakış açısını savunanlar etik kavramının kullanım alanını genişleterek ekosistemdeki bir parçaya karşı etik bir tavır almanın yaşanabilir, sürdürülebilir ve korunması zorunlu olan çevre kavramı açısından ne kadar önemli olduğunu vurgulamışlardır. Özellikle Malthus'un doğal kaynakların sınırlılığına oranla nüfus artışının kontrol edilmesi gerektiği görüşü ekolojik

düşüncenin gelişimine katkı sağlamıştır (Birden, 2016). Çevre merkezli etik anlayışını savunanlar, abiyotik çevresel öğelerin etiğin ilgi alanının dışında bırakılmasının bütünsellik açısından eksiklik olduğunu düşünmektedirler (Kırkpınar Özsoy ve Çini, 2020).

Ahlak, etik, değer, erdem, doğru-yanlış, iyi-kötü gibi zıtlarını içinde barındıran kavramlar ve bu kavramlara yüklenen anlamlarla açığa çıkan etik yaklaşımların zaman içerisinde sadece canlı varlıklar için kullanılmasının bir sığınağa sebep verdiği ön görülerek, canlı cansız tüm ekolojik sistem ve onlara karşı sorumluluk taşındığı inancı çevre merkezli etik anlayışını açığa çıkartmıştır. Çevre merkezli etik anlayışta cansız varlıklar da etiğin konusu haline getirilerek evrendeki her bir varlığın yaşam döngüsünün bir bileşeni olduğu belirtilmiştir. Bu anlayışa göre insan doğanın efendisi kabul edilemez, sadece ekosistemin ayrılmaz bir parçasıdır (Akalin, 2019). Bu durumda çevre etiğinde insan merkezli ve çevre merkezli anlayışın tartıştığı temel soru şu olmaktadır: “İnsanların ihtiyaçlarının karşılanmasına öncelik verip politikaları bu ihtiyaçların karşılanması açısından mı değerlendireceğiz, yoksa biyosferin ihtiyaçları açısından mı?” (Bonnett, 2019:513). Çevresel varlıkların araçsal değerleri yerine içsel değerlerini esas alan çevre merkezli etiğin içerisinde ise hayvanlara insanlar tarafından acı verecek şekilde davranılmasının etik dışı görülmesini savunan “hazcı etik”, bütün canlıların ortak barınağı olan yeryüzünün korunmasını savunan “yeryüzü etiği” ve toplumsal ve ekonomik düzenin iyileştirilmesiyle bağlantılı çevresel değer yargıları geliştirmeyi savunan “derin ekoloji” görüşü yer almıştır (Özdemir, 2017).

Çevreye ilişkin etik yaklaşımlar çeşitli disiplinlerde tartışılmaktadır. Bu disiplinlerden birisi de eğitim olup eğitim aracılığıyla insan doğa etkileşiminin farklı açılardan incelenmesi yanında çevreye ait bilgi, beceri, tutum ve değerler kazandırılarak insan ile doğa etkileşimi soruşturulur. Çevreye yönelik kabul edilen etik anlayış, eğitim sistemlerinde özellikle çevre eğitimi ile ilgili öğretim pratiklerinin belirlenmesinde, öğretim programlarında çevreye yer verme, bireylerde çevresel tutum ve davranış kazandırma gibi uygulamalarda kendisini gösterir. Çevre eğitimi ile ekolojik değerlerin içselleştirilmesine, çevre bilincinin artırılmasına, davranış ve tutumların şekillendirilmesine ve insanın ekolojik kültürünün inşa edilmesine yol açan öğretmen ve öğrenci arasında pedagojik bir ilişki kurulmuş olur (Gola, 2017). Böylece temel işlevleri arasında öğrencilerde çevre sorunlarına yönelik bilinç kazandırma ve onları çevreye sorumlu davranışa yöneltme bulunan çevre eğitimi (Klautke ve Kohler, 1991’den akt. Özdemir, 2007), öğrencilerin çevreye ilişkin etik değerler geliştirmesi yanında çevreye ilişkin tutum ve çevre bilinci oluşturmaya yardımcı olur. Bununla birlikte yapılan araştırmalar çevreye yönelik geliştirilecek olan olumlu etik tutumun, davranışa dönüşerek sorumlu çevresel davranışlara dönüşebileceğini göstermektedir (Güngör ve Çağlar, 2021). Bu durumda çevre etiği yaklaşımlarının bireylerin söylemleri ve verdikleri kararlar ile eyleme geçmelerindeki etkisi yadsınamaz.

Türkiye’de, örgün eğitim içerisindeki derslerde çevre ile ilgili konulara yer verilerek çevre duyarlılığı oluşturmanın geçmişi 20. yüzyılın başlarına kadar götürülebilir. Ormanlık eğitiminin değişen seyri bu duruma örnek gösterilebilir (Akagündüz ve Nizamoğlu, 2021). Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde örgün eğitimde okutulmakta olan derslerde ise “çevrede farklı yaşam alanlarının varlığı ve canlı türlerini koruma, çevre bilinci oluşturma, doğadan faydalanma ve hayvan sevgisi” konuları yer almıştır (Alabaş, 2019). Değişen bu tavrın

yansımaları Satı Bey'de görülebilir. Satı Bey, coğrafya eğitiminde Dünya'nın şekline, kıtalara, ülkelere odaklanmaktan ziyade yaşamın kendisine odaklanmıştır (Akagündüz, 2016). Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk öğretim programları olan 1924 ilkokul programlarından itibaren ise "çevre" adıyla zorunlu bir derse yer verilmesi de çevre ile ilgili konular bazı dersler içerisinde ele alınmıştır. Günümüzde de Türkiye'de ilköğretim ve ortaöğretimde çevre eğitimi ve çevre etiğine ilişkin zorunlu bir ders ve öğretim programı bulunmamaktadır. Ortaokullarda ise çevre eğitimi adıyla seçmeli bir ders ve öğretim programı bulunmaktadır (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2015). Dolayısıyla çevreye ilişkin konular ve çevreye dair felsefi sorgulamalar bazı dersler içerisinde yer almaktadır. Türkiye'de uygulanmakta olan okul öncesi eğitim programı çevre eğitiminin uygulanmasını sağlayacak esneklikte olup (Ahi, 2021) ilkokullarda çevre eğitimine ilişkin konular disiplinlerarası yaklaşımla fen bilimleri, hayat bilgisi, sosyal bilgiler, din kültürü ve ahlak bilgisi, görsel sanatlar, insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi ile Türkçe derslerinde verilmektedir (Arık, 2021). Ortaokullarda çevre eğitimi fen bilimleri, sosyal bilgiler ve şehrimiz... dersleri içerisinde yer alırken; liselerde ise coğrafya, biyoloji, sağlık bilgisi ve trafik kültürü, fizik, kimya ve görsel sanatlar dersleri içerisinde çevre eğitime yer verilerek çevre içerikli bilgi ve becerilerin kazandırılmasına çalışılmaktadır (Gülersoy vd. 2020; Sert Çıbık, 2019).

Bu çalışmada, insanın çevresiyle kurduğu ilişkilerdeki etik bakış açısının resmi öğretim uygulamaları içerisindeki yeri, ortaöğretim coğrafya dersleri üzerinden incelenmektedir. Coğrafya, etik bağlamda bireyde çevre bilincinin gelişmesine katkı sağlayan bir ders olup (Şahin ve İnce, 2021) son yarım yüzyılda okullardaki coğrafya derslerinin insan ile çevre arasındaki etkileşimine giderek artan bir vurgu yaptığı göze çarpmaktadır (Demirkaya, 2006). Coğrafya eğitiminden beklenenler arasında bireylerin "çevre hakkında doğru karar vermeleri ve kendi davranışlarına rehberlik edecek bir çevresel etik geliştirmelerine katkıda bulunmak için doğru bilgi ve beceriye erişmelerini" sağlamak vardır (Artvinli ve Kaya, 2010). Ortaöğretimdeki öğrencilerin çevrenin korunması konusunda yeterli eğitimi alması onları ilerleyen yıllarda çevre konusunda daha duyarlı, verimli bir hale getirme açısından önemlidir (Yücel ve Morgil, 1999). Çevre bilinci oluşturmada ise çevre etiğinin önemi büyüktür (Gül, 2013). Dolayısıyla formal eğitimde coğrafya derslerinin çevreye ilişkin etik yaklaşımının farklı açılardan incelenmesi önem arz etmektedir.

Eğitim araştırmaları için ders kitapları ile öğretim programları önemli bir veri kaynağıdır (Pamuk ve Pamuk, 2016). "Dersle ilgili öğretme-öğrenme sürecinde nelerin, niçin ve nasıl yer alacağını gösteren bir kılavuz" niteliği taşıyan öğretim programları (Özçelik, 2014:4) öğrencilerde sahip olması arzulanan nitelikleri gösteren önemli dokümanlardır. Öğretim programı esas alınarak içeriği belirlenen ders kitapları ise eğitim-öğretim süreçlerini şekillendirmektedir. Eğitim öğretim süreçlerinin temel özelliklerinden birisi süreçteki etkinlikler içerisinde doğrudan ya da dolaylı olarak belirli değerleri kazandırmayı amaçlamasıdır (Zabun, 2013). Eğitim öğretim süreçleri mevcut değerleri benimsetmekle birlikte bu değerlerin sorgulanmasını da temele alır (Ulusoy, 2021). Bu durum coğrafya dersleri için de geçerlidir. Coğrafya derslerinde, bireylere coğrafi bilginin yanında dersin öğretim programında yer alan değer ve becerilerin etkili bir şekilde kazandırılması yoluyla bireylerin ileride karşılaşacakları farklı problemler için etkili çözüm önerileri getirerek karar almaları sağlandığı için (İbret, Aydın ve Turgut, 2018) bu ders, çevreye yönelik etik bakış açısı geliştirilmesinde önemli bir paydaya sahiptir. Günümüzün dijital çağında

bile ders kitaplarının dünyanın birçok yerinde önemli öğrenme kaynağı işlevi gördüğü, içeriklerinde siyasi kararları, eğitimsel inanç ve öncelikler ile sosyokültürel gerçekleri barındırması nedeniyle önemli kabul edildiği (Curdt-Christiansen, 2021) göz önüne alındığında, coğrafya ders kitaplarının çevreye yönelik etik değerlere yer verme durumları da önemlidir. Genel olarak ortaöğretim coğrafya dersine ait öğretim programı ve bu derse ait ders kitaplarındaki çevre-insan ilişkisine yönelik çalışmalar incelendiğinde, öğretim programında çevre eğitime yönelik kazanımların belirlenmesi (Aslan, 2009; Kocalar, 2012; Demir ve Yalçın, 2014; Gülersoy vd. 2020), programda çevre konusunun yerinin tespit edilmesi (Demirkaya, 2006; Özbuğutu, 2021), programda afet bilincinin yeri (Değirmenci ve İltter, 2013), programda değerler (Değirmenci, 2018) ve programın etik değerlere yer verilme durumu (Şahin ve İnce, 2021); ders kitaplarında ise çevre eğitiminin ekolojik boyutu (Kocalar, 2015), çevreye ilişkin konulara (Bilgili, 2011) ve değerlere (Artvinli, 2011; Aydın ve Yaşar, 2020) yer verilme durumunu belirlemeye ilişkin olduğu görülmektedir. Araştırmalar Coğrafya dersinde çevre-insan ilişkisinin değerlendirmesinin etik olarak incelendiği çalışmaların az olduğunu ve bu tür çalışmalara daha fazla yer verilmesi gerektiğini göstermektedir (Şahin ve İnce, 2021). Bu sebeple ülkemizdeki coğrafya derslerinin öğretim programında ve bu programa göre hazırlanmış ders kitaplarında insanın çevresiyle kurduğu ilişkilerdeki etik bakış açısının incelenmesi gerekmektedir. Çevre, insan ve doğa arasındaki ilişki doğrudan ya da dolaylı olarak coğrafya ders kitaplarında yer alan bir konu olmasına rağmen, ders kitaplarının çevre bilinci yerleştirmedeki etik tavır alışı, etik bakış ya da etik düşünme becerilerine ilişkin durumunu inceleyen araştırmaya rastlanılamamıştır. Bütün bunlardan hareketle araştırmamızın amacı Ortaöğretim Coğrafya Dersi Öğretim Programı'nda (MEB, 2018) ve bu programa göre hazırlanmış Coğrafya ders kitaplarında çevre etiğinin yerini belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Ortaöğretim Coğrafya Dersi Öğretim Programı'nda (2018) çevre etiğinin yeri nedir?
2. Ortaöğretim Coğrafya Dersi Öğretim Programı'nda (2018) benimsenen çevre etiği yaklaşımı nedir?
3. Ortaöğretim coğrafya ders kitaplarında çevre etiğinin yeri nedir?
4. Ortaöğretim coğrafya ders kitaplarında benimsenen çevre etiği yaklaşımı nedir?

YÖNTEM

Araştırma Deseni

Çalışma, nitel yöntemde olup durum çalışması ile desenlenmiştir. Durum çalışmasında incelenen durum bir kişi, bir olay veya bir program olabilir ve incelenen birim kendi bağlamında bütünlemesine, derinlemesine, detaylıca açıklamaya çalışır (Patton, 2014) ve olayın karmaşıklığını ve bağlamını dikkate alarak anlamayı hedefler (Punch, 2005). Durum çalışmaları farklı alanlarda sıklıkla kullanılan bir araştırma yaklaşımı olup "nasıl" ve "niçin" sorularına cevap aranıldığında işe koşular ve durum çalışması araştırmasında genellikle bir konuyu örneklendirmek için tek bir durum seçilir ve duruma dair ayrıntılı betimleme yapılır (Yin, 2009). Bu çalışmada Türkiye'deki resmi öğretim programları ve ders kitaplarından olan coğrafya öğretim programı ve ders kitapları, durum olarak incelenmekte, böylece öğretim süreçlerinin temel ögesi olan öğretim programları ve ders kitapları bütüncül ve derinlemesine betimlemelerle ele alınıp araştırma problemi cevaplanmaktadır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Durum çalışması araştırmasının veri kaynaklarını dokümanlar, arşiv kaynakları, görüşmeler, doğrudan gözlemler ve maddi eserler oluşturmaktadır (Yin, 2009). Nitel araştırmalarda önemli bir veri toplama kaynağı olan doküman incelemesi önceden oluşturulan kayıt ve belgelere dayalı bir veri toplama işlemidir (Ocak, 2020). Bu araştırmanın verileri Türkiye’de ortaöğretim kademesinde 9, 10, 11 ve 12. sınıflarda uygulanmakta olan Coğrafya Dersi Öğretim Programı ve bu programa göre hazırlanmış ders kitaplarından doküman incelemesi yaklaşımıyla toplanmıştır. Forster’e (1995) göre doküman incelemesi yaklaşımının dokümanları elde etme, özgünlüğü kontrol etme, dokümanların anlaşılması, veriyi analiz etme ve verinin kullanımı olmak üzere beş aşaması bulunmaktadır (akt. Yıldırım ve Şimşek, 2013). Araştırmada bu aşamalar takip edilmiş olup öncelikle “dokümanlara ulaşma” ve özgünlüğü kontrol etme” aşamalarında araştırma sorularına uygun olarak MEB tarafından ortaöğretime yönelik hazırlanmış olan ve halen uygulanmakta olan Coğrafya dersi için hazırlanmış öğretim programına <http://mufredat.meb.gov.tr> sayfasından ulaşılmıştır. Bu öğretim programına göre yazılmış Coğrafya ders kitapları ise MEB Eğitim Bilişim Ağı (EBA) üzerinden elde edilmiş ve incelenen ders kitapları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 1. İncelenen Coğrafya Ders Kitapları

Kitap No	Kitap Adı	Sınıf Düzeyi	Yayınevi
Kitap 1	Coğrafya	9	MEB
Kitap 2	Coğrafya	9	Özel Yayınevi
Kitap 3	Coğrafya	10	MEB
Kitap 4	Coğrafya	10	Özel Yayınevi
Kitap 5	Coğrafya	11	MEB
Kitap 6	Coğrafya	11	Özel Yayınevi
Kitap 7	Coğrafya	12	MEB

Doküman incelemesi yaklaşımının “dokümanları anlama” aşamasında bütün dokümanlar araştırmacılar tarafından ayrı ayrı incelenerek dokümanlardaki ifadelerin sınıflandırılması ve çözümlenmesinde belirli bir sistemde incelenmesi yapılmıştır. Verilerin analiz edilmesi aşamasında eldeki dokümanlar kapsamlı bir içerik analizine tabi tutulmuştur. Bu çalışmada veri seti dokümanlardan oluşmaktadır. Yıldırım ve Şimşek’e (2013) göre dokümanlar tek başına araştırmanın bütün veri setini oluşturması halinde eldeki dokümanların kapsamlı bir içerik analizi gereklidir. Bailey (1982’den akt. Yıldırım ve Şimşek, 2013:227) eldeki dokümanların analizinde “analize konu olan veriden örneklem seçme, kategorilerin geliştirilmesi, analiz biriminin belirlenmesi ve sayısallaştırma” aşamalarını önermektedir. Çalışmada bu basamaklar izlenmiş olup verilerden örneklem seçimi aşamasında araştırma konusu olarak belirlenen çevre etiği konusunun belirli bir ders adı altında değil çeşitli dersler içerisinde yer aldığı belirlenmiştir. Bu dersler arasında coğrafya dersi ise insan ve çevre ilişkilerini farklı açılardan (doğal, beşeri ve ekonomik) ele almaktadır. Coğrafya dersinin bu özelliği dolayısıyla insanın çevreyle kurduğu ilişkilerdeki etik anlayışların ortaya konulması kararlaştırılmış ve MEB’in resmi web sayfasından ulaşılabilen Ortaöğretim Coğrafya Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı (2018) ile 7 adet coğrafya ders kitabından veriler elde edilmiştir. Kategoriler, araştırmaya başlamadan önce alandaki kuramlardan yola çıkarak geliştirilebileceği gibi analizin ilerleyen aşamalarında araştırmacı tarafından da geliştirilebilir ve veriler satır satır okunup araştırma

amacına göre önemli olan boyutların saptanarak tümevarımcı analizle “verilerden çıkarılan kavramlara göre” kodlamalar yapılabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bir durum çalışmasının bulgular bölümü durumun belirlenmesi yanında durum çalışması süresince araştırmacının ortaya çıkardığı tema veya durumları içerir (Creswell, 2013). Bu bağlamda “kategorilerin geliştirilmesi” analizin ilerleyen aşamalarında araştırmacılar tarafından yapılırken; “analiz biriminin belirlenmesi” aşamasında ise her bir dokümandan kodlar, kodlar arasındaki ortak yönler bulunarak temalara ulaşılmış, tablolaştırmalar yapılmış, alıntılara yer verilerek her bir temada açıklama ve yorumlamalara yer verilmiştir. Dokümanlardan elde edilen veriler “sayısallaştırma” basamağında sayısallaştırılmadan ve nicelleştirilmeden düz yazı olarak da sunulabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu bağlamda temalar sayısallaştırma yapılmadan gerekli görülen durumlarda tablolarla sunulmuştur. Doküman incelemesinin son aşaması olan “veriyi kullanma” basamağında ise verilerin kullanımında dokümanların ne derece doğru yorumlandığına dikkat edilmiştir. Araştırmanın geçerliliği ve güvenilirliğini arttırmak için yanlış yorumlamalara yer verilmemesine özen gösterilmiştir.

Nitel araştırmaların doğasına uygun olarak geçerlik ve güvenilirlik kavramı yerine inandırıcılık ve aktarılabilirlik gibi alternatif kavramlar kullanılmakta ve inandırıcılık için uzman incelemesi, aktarılabilirlik için de ayrıntılı betimleme gibi yöntemler önerilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Araştırmada inandırıcılık için Yıldırım ve Şimşek’in (2013) nitel araştırmalarda önerdiği “uzman incelemesi” yoluyla ortaya çıkan kategorilerde uzmanlar arasında uzlaşmanın sağlanması, araştırmanın aktarılabilirliği için ise “verilerin doğasına olabildiği ölçüde sadık kalınmak suretiyle aktarılması” anlayışına bağlı kalınarak “ayrıntılı betimleme” yaklaşımı kullanılmış, gerekli yerlerde doğrudan alıntılar yapılmıştır. Böylece doğrudan alıntılarla okuyucunun kendi sonuçlarına ulaşması ve yorumlarda bulunması da sağlanabilecektir.

BULGULAR

Araştırma bulguları, “Ortaöğretim Coğrafya Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı’nda (2018) Çevre Etiği ve “Ortaöğretim Coğrafya Ders Kitaplarında Çevre Etiği” başlıkları altında yorumlanmıştır.

Ortaöğretim Coğrafya Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı’nda (2018) Çevre Etiği

Ortaöğretim Coğrafya Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı’nda coğrafya dersi için 15 amaç belirlenmiştir (MEB, 2018). Bu özel amaçlardan 8’i doğrudan çevre etiğine ilişkin olup aşağıda maddeler halinde gösterilmiştir:

- Evrene ait temel unsurların hayatla ilişkilendirilmesi,
- Doğal ve beşerî sistemlerin işleyiş ve değişiminin kavranması,
- Yakın çevreden başlanarak ülkesi ve dünyaya ait mekânsal değerleri anlama ve bu değerlere sahip çıkma bilincinin geliştirilmesi,
- Ekosistemin işleyişine yönelik sorumluluk bilincinin kazandırılması,
- Doğa ve insanın uyumlu birlikteliği ve sürekliliği için mekânsal planlamanın önemini kavranması,

- Doğal ve beşerî kaynakların kullanımında “tasarruf bilinci” geliştirilmesi,
- Doğal ve beşerî sistemlerin yerel ve küresel etkileşim içinde işleyişinin anlamlandırılması,
- Kalkınma süreçlerinin doğayla uyumlu kılınmasının önemini kavranması (MEB, 2018:11).

Coğrafya dersinin özel amaçları arasında yer alan bu amaç ifadeleri çevre etiği kuramlarından “sonuççu etik teorilerden egoizm, faydacılık ve sonuççu olmayan etik teorilerden erdem etiği ve deontolojik etiğin” kavramlarına işaret ederek insanın çevreye yönelik davranış biçimini içermektedir. Bu durum da coğrafya programındaki çevreye ilişkin etik kaygıları göstermektedir.

Coğrafya Dersi Öğretim Programı, ünite temelli yaklaşımla hazırlanmış olup 9. ve 10. sınıflarda 2, 11. ve 12. sınıflarda ise hem 2 hem de 4 ders saati uygulanabilecek bir yapıda tasarlanmıştır (MEB, 2018). Programın 4 ders saati uygulanması halinde işlenmesi öngörülen kazanım ve açıklamaları içerisinde doğrudan çevre etiğine yönelik kazanımlar tespit edilmiş olup bunlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 2. Coğrafya Dersi Öğretim Programı’nda Doğrudan Çevre Etiğine Yönelik Kazanımlar

Sınıf Düzeyi	Ünite	Verilecek Değerler	Kazanımlar (Kazanım No ve Kazanım İfadesi)
9	Doğal Sistemler	Doğa sevgisi Öz denetim	9.1.1. Doğa ve insan etkileşimini örneklerle açıklar
9	Çevre ve Toplum	Öz denetim Doğa sevgisi	9.4.1. İnsanların doğal çevreyi kullanma biçimlerini örneklendirir 9.4.2. Doğal ortamda insan etkisiyle meydana gelen değişimleri sonuçları açısından değerlendirir
10	Doğal Sistemler	Sorumluluk Vatanseverlik	10.1.11. Türkiye’deki su varlığını verimli kullanmanın ekonomik, sosyal ve kültürel etkilerini değerlendirir 10.1.14. Türkiye topraklarının kullanımını verimlilik açısından değerlendirir
10	Çevre ve Toplum	Sorumluluk	10.4.4. Afetlerden korunma yöntemlerini açıklar
11	Doğal Sistemler	Sorumluluk Öz denetim Doğa sevgisi Vatanseverlik	11.1.1. Biyoçeşitliliğin oluşumu ve azalmasında etkili olan faktörleri açıklar
11	Beşeri Sistemler		11.2.8. Doğal unsurları üretim, dağıtım ve tüketim süreçleri üzerindeki etkisi açısından değerlendirir 11.2.11. Doğal kaynaklar ile ekonomi ilişkisini açıklar
11	Çevre ve Toplum	Öz denetim Sorumluluk	11.4.3. Yenilenemeyen kaynakların kullanımını tükenbilirlik ve alternatif kaynaklar açısından analiz eder 11.4.4. Farklı gelişmişliğe sahip ülkelerdeki doğal kaynak kullanımını çevresel etkileri açısından değerlendirir 11.4.6. Çevre sorunlarının oluşum ve yayılma süreçlerini küresel etkileri açısından analiz eder
12	Doğal Sistemler	Sorumluluk	12.1.2. Doğal sistemlerdeki değişimlerle ilgili geleceğe yönelik çıkarımlarda bulunur
	Çevre ve Toplum	Doğa sevgisi Sorumluluk	12.4.1. Doğal çevrenin sınırlılığını açıklar 12.4.2. Farklı gelişmişlik düzeyine sahip ülkelerin çevre sorunlarının önlenmesine yönelik politika ve uygulamalarını karşılaştırır

Tablo 2’deki kazanım ifadeleri genel olarak incelendiğinde bireylerin çevreye karşı sorumlu olduğu konular “canlı yaşamı, doğaya karşı duyarlılık, kaynakların sürdürülebilir ve verimli kullanımı, biyoçeşitliliğin korunması, afetlerin meydana gelmesinde insan etkisi, çevre sorunlarının önlenmesinde insana düşen sorumluluklar ve çevre planlaması”dır. Programda çevre etiğine ilişkin değerler ise “sorumluluk öz denetim doğa sevgisi vatanseverlik”

değerleridir. Bu değerlerden sorumluluk daha fazla vurgulanmış (6 ünite), bu değeri öz denetim ve doğa sevgisi (4 ünite) ile vatanseverlik (2 ünite) değerleri takip etmiştir. Kazanım ifadelerinin genelinde doğal ortama insan etkisi belirgin bir şekilde hissedilmekle birlikte doğal dengenin bütünlüğü için insanoğlunun yapması gerekenler ya da uyması gereken kuralların varlığına yönelik bir bakış açısı dikkat çekmektedir. Bununla birlikte her bir çevre unsurunun özsel değerine ve canlı haklarına vurgu yapan kazanım ifadeleri çok sınırlı kalmaktadır.

Tablo 2’de gösterilen kazanımlardan doğa ve insan arasındaki etkileşimi açıklamayı amaçlayan “9.1.1, 9.4.1, 9.4.2, 10.4.4, 11.1.1, 11.4.3 ve 12.4.1” numaralı kazanımlarda, doğa ve insan etkileşiminde doğa sevgisi ve öz denetim dikkat çekmektedir. Bu kazanımlarda her ne kadar doğa sevgisi ve öz denetim dikkat çekse de insanın her koşulda doğayı kontrol eden, doğadan üstün ve kuşatıcı çevrenin çerperini oluşturan bir güç gibi algılanmasına neden olmaktadır. İnsan merkezci bakış açısının bir uzantısı olarak çevre insana hizmet etmek için vardır (Biden, 2016) ve bu bakış açısında insan, doğa ile diğer tüm canlılardan üstün tutularak doğa adeta insanı çevreleyen bir eşya ya da dekora dönüştürülmüştür (Akalin, 2019). İnsanı yaradılışın merkezi olarak kabul eden insan merkezli anlayış için çevre dâhil her şey bir araçtır. Bu anlayışta insanın doğaya, ekosisteme, dünyaya karşı her ne kadar birtakım sorumlulukları olduğu söylene de bu sorumluluklar yine insanların kendi çıkarlarını koruması etrafında dönmektedir. Nitekim doğal kaynakların dikkatli kullanılmasına vurgu yapan “10.1.11, 10.1.14, 11.1.1, 11.2.8, 11.2.11, 11.4.3, 11.4.4, 11.4.6, 12.4.1, 12.4.2” kazanımlar cümle düzeyinde analiz edildiğinde benzer açıklamalar dikkat çekmektedir.

İnsan neden sürdürülebilir bir çevre oluşturmalıdır? Sürdürülebilir şekilde çevreyi tüketmek için mi yoksa doğayı kontrol etmek, doğanın şifresini çözmek ve daima doğayı kendi ekseninde döndürmek için mi? Ya da insanın doğayı kontrol etmesinin sebebi, onu kontrol etmediğinde doğal afetlerden zarar görmesi, kendisi için koşullu şekilde dönüştürdüğü ve araç olarak kabul ettiği çevrenin sahibi olarak sınırsızca yararlandığı doğanın kontrolü dışında kendisine zarar vermesine engel olabilmek midir? Tüm bu sorular göstermektedir ki insan merkezli etik anlayışı günümüz için yeterli değildir. Afetlerden korunma yollarını bilmek, su, toprak ve maden varlıklarını verimli kullanmaktan daha ötesini yapmayı amaçlayan çevre bilincinin yaratılmasında çevre etiği biliyor ve uyguluyor olabilmek yaşadığımız dünyayı çevre merkezli bakış açısıyla kucaklamaya olanak sağlayacaktır. Kazanımlarda çevreye karşı insanın üstünlüğü vurgusuna rağmen çevre merkezli etik anlayışın insanın kendisi dışındaki varlıklara (canlı-cansız) nasıl davranacağına dair sorgulamalara imkân tanıyacak niteliktedir. Çünkü çevre etiğine ilişkin doğrudan kazanımlarda kaynakların sürdürülebilir kullanımı, afetler, biyoçeşitliliğin korunması ve doğal yaşamın gelecekteki durumu insanoğlunun doğayı kullanması ve bunun sonucu olarak da “doğalın/doğanın korunmasına duyulan ihtiyaç” ana teması dikkat çekmektedir. Çevreye ilişkin “sorun” fikrinin daha baskın olduğu bu kazanımlarda, öğrenciye çevre sorunlarının çözümü için insanların doğayla kurduğu ilişkide bazı inanç ve tutumların değişimine ihtiyaç olduğu mesajı verilmekte, ders kitabı yazarlarına öğrencilerin çevreye ilişkin değer yargıları ve ahlaki değerlendirmelerine fırsat tanıyacak içerikler oluşturmalarına imkân tanımaktadır. Aslında bu imkân coğrafya programında doğrudan çevre etiğine yönelik kazanımların tamamı incelendiğinde fiil bileşenleri olarak “açıklar, örneklendirir, değerlendirir, analiz eder, karşılaştırır ve çıkarımlarda bulunur” ifadeleri ile de sağlanabilmektedir. Kazanımlardaki bu fiillerin eğitimde düşünme becerilerini sınıflandırmada kullanılan önemli

bir kaynak olan Bloom taksonomisinde anlama, çözümlenme ve değerlendirme düzeyinde olduğu görülmektedir. Bu taksonomiye göre anlama düzeyindeki bilişsel süreçler içerisinde açıklama ve karşılaştırmalar yer alır ve bu düzeye ulaşmak için öğrenilenlerin transferinin gerçekleşmiş olması, böylece öğrencinin edindiği yeni bilgiler ile daha önceki bilgileri arasında bağlar oluşturması gerekli iken değerlendirme düzeyinde ölçütler ya da standartlara dayalı yargılamalar yapma söz konusudur (Anderson vd., 2018).

Ortaöğretim Coğrafya Ders Kitaplarında Çevre Etiği

Coğrafya ders kitapları çevre etiği kavramları açısından içerik analizine tabi tutulmuş ve elde edilen sonuçlar aşağıdaki içerik analizi tablosunda gösterilmiştir:

Tablo 3. Coğrafya Ders Kitaplarının Çevre Etiği Kavramları Açısından İçerik Analizi

Tema	Kod
Doğada Yaşam	Doğada etkileşim
	Doğada denge
	Doğada uyum
	Canlı ve cansız yaşam ortamı olarak doğa İnsan dışındaki canlılar arasındaki ilişki
İnsanın Çevreden Elde Ettiği Fayda	Doğal çevreden faydalanma
	Bitkilerden faydalanma
	Hayvanlardan faydalanma Cansız varlıklardan faydalanma
İnsanın Çevreye Karşı Davranış Biçimi	İnsanın doğayı tahrip edici davranışlarının sonucu
	İnsanın çevreye karşı sorumlulukları
	Canlı varlıkların yaşam hakkının devamlılığının sağlanması bilinci
	Sürdürülebilir çevre oluşturma bilinci Doğanın parçası olma ve koruma bilinci

Tablo 3'te görüldüğü gibi coğrafya ders kitaplarının çevre etiği kavramları açısından içerik analizi sonucunda "doğada yaşam, insanın çevreden elde ettiği fayda ve insanın çevreye karşı davranış biçimi" olmak üzere 3 tema ortaya çıkmıştır.

Doğada Yaşam

Coğrafya ders kitaplarında çevre etiğinin görünümünde ortaya çıkan temalardan ilki doğada yaşam temasıdır. Bu temaya ilişkin ders kitaplarındaki ifadeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 4. Coğrafya Ders Kitaplarında Doğada Yaşam Temasına İlişkin İfadeler

Ders Kitabı	Ünite Adı	İfadeler	Kod
Kitap 1	Doğal Sistemler	"Coğrafi ortamın iki ögesi olan doğa ve insan, sürekli etkileşim halindedir. [İnsan] doğayla uyumlu bir şekilde yaşaması gerektiği gerçeğini asla unutmamalıdır (s.20)."	Doğada uyum
Kitap 2	Doğal Sistemler	"[İ]nsanlar doğa ve çevre ile mücadele etmek yerine, uyum temelli bir ilişki kurmak zorundadır (s.14)."	
Kitap 4	Çevre ve Toplum	"Eğimli yamaçlardan malzeme çıkarmak ve bu tür yerlere yol yapmak doğal dengeyi bozduğundan heyelan oluşmasına neden olabilmektedir (s.262)."	
Kitap 7	Çevre ve Toplum	"Doğanın hassas dengesi canlılar arasındaki beslenme ağının devamı ve doğanın taşıma kapasitesinin aşılması ile korunabilmektedir (s.198)."	Doğada denge
Kitap 3	Çevre ve Toplum	"İnsan, yaşamını sürdürebilmek için faaliyet gösterdiği çevreyle sürekli etkileşim halindedir. (s.233)."	Doğadaki etkileşim

Kitap 5	Doğal Sistemler	“Ekosistemi oluşturan cansız ortamlar ile canlıları oluşturan bitki, hayvan ve insanlar arasında sürekli bir etkileşim vardır. (s.16)”	
Kitap 6	Doğal Sistemler	“Toprak birçok canlının yaşam alanıdır (s.15)”	Canlı ve cansız yaşam alanı olarak doğa
Kitap 7	Doğal Sistemler	“Dünya, birbirinden farklı ekosistemlerde binlerce canlıya ev sahipliği yapar (s.15).”	
Kitap 2	Doğal Sistemler	“[B]itkilerin yeryüzündeki doğal yaşam alanlarının ve özelliklerinin oluşmasında iklim koşulları, yer şekilleri, toprak yapısı, su varlığı gibi doğal unsurlar birlikte etkili olur (s.17).”	
Kitap 4	Doğal Sistemler	“Su, canlılar için temel ihtiyaç olduğu gibi aynı zamanda kendisi de bir yaşam ortamıdır. (s.99)”	İnsan dışındaki canlılar arasındaki ilişki
Kitap 7	Çevre ve Toplum	“Doğanın hassas dengesi canlılar arasındaki beslenme ağının devamı ve doğanın taşıma kapasitesinin aşılması ile korunabilmektedir. Ekosistemde canlılar arasındaki enerji ve madde geçişi, bir hayvan türünün diğer bir canlıyı yemesiyle gerçekleşir (s.198).”	

Tablo 4’te görüldüğü gibi coğrafya ders kitaplarında doğada yaşam temasında kategorilendirilen ifadelerde “doğada uyum, doğada denge, doğadaki etkileşim, canlı ve cansız yaşam alanı olarak doğa ve insan dışındaki canlılar arasındaki ilişki” kodları tespit edilmiştir. Tablo 4’teki ifadeler çevre etiği yaklaşımlarından çevre merkezli anlayışın etrafında hareket etmektedir. Doğa, kuşatıcı çevrenin bir parçası olan insan, toprak, su, bitki ve hayvanlar ekositemin birbirine bağımlı parçaları olduğu inancından hareketle çevre bilincinin öğrenciler üzerinde etkili olması amaçlansa da Tablo 4’teki ifadeler doğa karşısında insanın üstünlüğüne vurgu yapmaktadır. Çevre merkezli anlayışın çerçevesini insan merkezli ve canlı merkezli anlayışın faydacı, kuralcı, natüralist, deontolojist ve egoist etik kuramların ifadelerinin oluşturduğu da söylenebilir. Öte yandan doğada uyum, denge ya da etkileşim kodları doğa ve insan arasındaki kaçınılmaz ilişkide doğanın da insan kadar önemli olduğu inancına vurgu yapmaktadır. Kitap 2’de insanların doğayla mücadele etmek yerine, uyum içinde olması gerektiği öğrencilere aktarılmıştır. “Doğayla mücadele eden insan” ifadesinden anlaşılması gereken nedir? İnsan neden doğayla mücadele ediyor? İnsanın doğayla mücadelesi bir uyarı olarak mı kabul edilmeli? Doğaya zarar vermemeliyiz, doğa bizim evimiz, evimizin içini kendi ellerimizle yok etmemeliyiz vb. türetilebilecek sorular öğrencilerin zihinlerinde yer edinmeli midir? Diğer incelenen ders kitaplarında da ortak öge “doğayı kontrol etmeliyiz, doğa güçtür ancak doğanın bilgisini elde etmek daha büyük bir güçtür” şeklindedir.

Doğada var olan her şeyin ekolojik denge açısından önemi nerdeyse tüm kitaplarda vurgulanmaktadır. Kitaplarda, evrende insanın yalnız olmadığı ve insanın yaşadığı dünyada yaşamın devam etmesini sağlayabilmek için su, toprak, bitki ve hayvanlar arasındaki uyum, denge ya da etkileşimin güvenliğini sağlamakla yükümlü olduğu da belirtilmektedir.

Normatif etik yaklaşımlarından sonuççu bir çizgide bir eylemin doğru ya da yanlışlığını belirleyen bizi ulaştırdığı sonuç olduğu inancı sıklıkla incelenen kitaplarda karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan normatif kuramlardan egoistlerin, kişinin sadece kendisi için en fazla sayıda yararı sağlayacak eylemde bulunmasını ahlaken kabul edilebilir bulması (Feldman, 2012; Rosenstand, 2003) savı “doğada yaşam” temasında da görülmektedir. Ya da Faydacı etik kuramlarında birey ve toplumun iç içe geçmesi inancı ve zeki bir varlığın bireysel çıkarı peşinde koşarken, çoğu zaman toplumun ya da genel çıkarın talep ettiği şeyden uzaklaşacağı inancının uzantıları yine

incelenen ders kitaplarında görülmektedir. Faydacı etik kuramcılar için nasıl ki hücre hem kendisi için hem de organizma için yaşar, ona canlılık getirir ve onunla yaşamsallık kazanırsa, aynı şekilde birey de toplumun içinde yaşar ve onunla şekillenir. Farklı bir örnekle karıncanın davranışlarında kendi iyiliği ile yuvasının iyiliği arasında bir yerde askıda kalacaktır. Birey ve toplum bir döngüsellik içinde dönmektedir (Bergson, 2004). Kısacası bu teori esas olarak, kötüyü engelleyen, iyiyi de üreten bir ilke şeklinde olmalıdır. O halde kötüye kıyasla en yüksek düzeyde iyiyi elde etmek için eylemde bulunmak gerekir (Frankena, 2007). Kuşatıcı çevre karşısında insanın doğaya müdahale etmemesine inanan Faydacılar, insanın yaşam döngüsünün devamlılığını, doğanın sevilmesine ve korunmasına bağlamışlardır. Öte yandan aklını kullanma becerisiyle ekosistemin bir parçası olan insanın Kitap 7’de ifade edildiği gibi doğanın hassas dengesi, canlılar arasındaki beslenme ağı ve daha önemlisi doğanın bir taşıma kapasitesi olduğunu unutmaması gerektiği söylenerek, doğanın mekanik değil, yaşayan bir mekanizma gibi kabul edilmesi gerektiği mesajı verilmektedir. Kitap 2, 4, 6 ve 7’de doğanın tüm bileşenlerine dikkat çekilerek, -insan, hayvan ve bitkiler dışında- su ve toprağın doğa içinde konumlandığı yer ve önem belirtilerek çevre merkezli çevre bilinci yansıtılmaya çalışılmıştır.

İnsanın Çevreden Elde Ettiği Fayda

İncelenen ders kitaplarında çevre etiğine ilişkin temalardan bir diğeri “insanın çevreden elde ettiği fayda”dır. Ders kitaplarındaki içerikler içerisinde bu temada kategorilendirilen ifadeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 5. Coğrafya Ders Kitaplarında İnsanın Çevreden Elde Ettiği Fayda Temasına İlişkin İfadeler

Ders Kitabı	Ünite Adı	İfadeler	Kod
Kitap 1	Doğal Sistemler	“İnsan, yaşamını sürdürebilmek için doğal ortam özelliklerinden yararlanmak zorundadır (s.12).”	Doğal çevreden faydalanma
Kitap 7	Çevre ve Toplum	“İnsanoğlu ihtiyaçlarını karşılamak için doğal çevrenin olanaklarından yararlanır (s.198).”	
Kitap 6	Beşeri Sistemler	“Platolarımızın da önemli bir kısmı tarım ve hayvancılık amacıyla kullanılmaktadır (s.101).”	
Kitap 3	Doğal Sistemler	“Bitkiler; insanlara gıda, yakıt, barınak, temiz hava, su, ilaç, gelir kaynağı, istihdam, dinlenme ve peyzaj gibi pek çok alanda katkı sunmaktadır (s.150).”	Bitkilerden faydalanma
Kitap 4	Doğal Sistemler	“[Gürgen] yakacak olarak kullanılabilmesi gibi makine parçaları, spor aletleri, tarım aletleri, torna işleri ve ayakkabı kalıbı yapımında da kullanılmaktadır (s.142).”	
Kitap 5	Beşeri Sistemler	“Orman endüstrisinin günümüzde ısınma, enerji üretimi, mobilya, ilaç, kozmetik ve kâğıt üretimi gibi geniş bir kullanım alanının olduğu görülmektedir (s.91).”	
Kitap 4	Doğal Sistemler	“Akarsularımız ve baraj göllerimizde balıkçılık da yapılmaktadır (s.109).”	Cansız varlıklardan faydalanma
Kitap 6	Beşeri Sistemler	“Koyun; etinden, sütünden, yününden ve derisinden yararlanan bir hayvan türüdür (s.142).”	
Kitap 2	Doğal Sistemler	“İnsanlar, kolay aşınabilen kayaların yaygın olduğu yerlerde konut ihtiyaçlarını kayalara şekil vererek karşılamıştır (s.18).”	
Kitap 4	Doğal Sistemler	“Maden özelliği taşıyan kayalardan gübre üretiminden metal üretimine kadar sanayinin birçok kolunda ham madde olarak da yararlanılmaktadır (s.32).”	Cansız varlıklardan faydalanma
Kitap 5	Beşeri Sistemler	“Toprak, eskiden olduğu gibi günümüzde de çanak çömlek yapımından ev yapımına kadar birçok alanda kullanılan oldukça önemli bir kaynaktır (s.91).”	

Tablo 5'te görüldüğü gibi coğrafya ders kitaplarındaki içeriklerde "insanın çevreden elde ettiği fayda" temasında "doğal çevreden faydalanma, bitkilerden faydalanma, hayvanlardan faydalanma ve cansız varlıklardan faydalanma" kodları ortaya çıkmıştır. İnsanın yaşamını sürdürmesi ve ekonomik faaliyetlerde bulunmasına vurgu yapan bu ifadeler, canlı ve cansız çevre unsurlarının kullanım amaçlarını da insan yaşamının devamlılığı, onun yaşamına çeşitli alanlarda sağladığı kolaylıklar olarak belirtmektedir. "İnsanın çevreden elde ettiği fayda" teması, normatif etik kuramlarından faydacılığın sınırları içerisinde şekillenmektedir. Faydacılık etik kuramının savlarının bir örneği Kitap 1 ve Kitap 7'deki açıklamalarda görülmektedir. Söz konusu ifadelerde ortak çıkış noktası, insan yaşamının devamlılığı açısından doğadan faydalanması, hatta doğal ortamın özelliklerinden yararlanmak zorunda olduğudur. Doğadan yararlanmanın zorunluluk olduğu düşüncesi psikolojik egoistlerin, kadın ya da erkek fark etmeksizin, insanların kendi çıkarlarını gözetmesi gerektiği inancıyla (Rosenstand, 2003) temellendirilebilir. Öte yandan Hobbes (2019), insan doğasının değişmez bir biçimde bencil olduğunu ve ne pahasına olursa olsun, daima kişisel tatmin ve haz amaçladığını ifade etmiştir. Hatta Rousseau (2009b) bile her ne kadar insanlar doğuştan iyi ve tüm insanların eşit olduğuna inansa da toplum yaşamı ve beraberinde açığa çıkan özel mülkiyet anlayışıyla birlikte, doğal iyinin yerini tutkular ve bencilliğin almaya başlayarak insanların birbirlerini içten kemiren kurtlara dönüşebileceklerini ifade etmiştir. Kısacası insan her şekilde kendi çıkarları söz konusu olunca bencilliği elden bırakmayabilecektir. Ahlaksal egoistler ya da etik bencillik savunucuları, benzer şekilde psikolojik egoistlerin savdukları görüşleri varsayımlardır. Ahlaksal egoistlerin temel etik ilkeleri, dengeli-ben sevgisi ilkesidir. Bu ilkeye göre, birey, diğerlerine dair ahlaki yargıda bulunurken dahi kendi yararına göre hareket etmelidir (Frankena, 2007).

Tablo 5'teki ifadelerde çevrenin birer unsuru olan bitkiler, ormanlar, akarsular, göller, denizler, madenler, toprak ve hayvanların insan yaşamını sürdürmesi ve kolaylaştırması için kaynak olduğu, egoist ve faydacı ahlak kuramlarındaki ifadeleri desteklemektedir. Faydacılara göre ahlaklı eylemi belirlemek için elinizde bir tür tartı olması gerekir ve eylemin tüm olası sonuçları çıkarılarak bunların olası zararlı sonuçlarına karşılık yararlı sonuçları belirlenerek en fazla sayıda insan için en büyük mutluluk sağlayan eylem hayata geçirilir (Haynes, 2002). Faydacı etik savunucularından Mill (2017) eylemlerin mutluluğa araç olma eğilimi gösterdiği ölçüde doğru, mutluluğun zıttına vesile olma eğilimi gösterdiği ölçüde ise yanlış olduğunu ifade etmektedir. Kural faydacılığına göre ise, hangi eylemi yapmamızdan öte, hangi kurala göre eylemde bulunmamız gerektiği önemlidir (Billington 1997; Frankena 2007; Feldman, 2012). Bentham, faydacılık ile ister birey ister topluluk olsun, üretme, yarar sağlamayı, hazzı, iyiliği ya da mutluluğu artırmanın amaçlandığını söylemektedir (Billington, 1997). Öte yandan insan merkezli bakış açısının bir başka çıkmazı da Kant'ın deontolojik etik anlayışıyla açığa çıkmıştır. Kant, insan dışındaki her şeyi -doğa, diğer canlılar, cansızlar, nesnelere- insana hizmet etmesi gereken araçlar, insanı ise amaç olarak kabul etmiştir (Kant, 2007).

Ders kitaplarında "insanın çevreden elde ettiği fayda" temasında gruplandırılan ifadeler incelendiğinde insanın sahip olduğu güç ile beslenme, ekonomik faaliyetler vb. için çevre unsurlarını kendi yararına kullanılabileceği hatta kullanması gerektiği dolayısıyla da çevreden daha üstün tutulması anlayışı faydacılığın sınırları içerisinde şekillenen bir insan-çevre ilişkisini öğrencilere sunabilmektedir. İnsanın çevreden elde ettiği faydayı belirten

ifadelerin bazılarının devamında kaynakların sınırlılığı ve sürdürülebilir kullanımına dair yargılar yer alırken bazılarında yer almamaktadır. Bu durumda öğrencilerde ahlaki yargının şekillenmesi de göz önünde bulundurulduğunda ders kitaplarının “doğada yaşam” temasında gruplandırılan çevrede bir denge ve düzenin hüküm sürdüğü anlayışı öğrencide çelişkiler oluşturabilecektir.

İnsanın Çevreye Karşı Etik Davranış Biçimi

Ortaöğretim coğrafya ders kitaplarında çevre etiğine ilişkin ortaya çıkan temalardan sonuncusunu “insanın çevreye karşı etik davranış biçimi” teması oluşturmaktadır. İnsanın çevreye müdahalesi ve bu müdahale sonucu çevrede meydana gelen değişimlerin (canlı hayatının yok olması, çevre tahribatı vb.) çevre sorunlarına neden olduğu, çevreye karşı tehditler oluşturduğu ve bu sorunların oluşmaması için de insanlara bazı sorumlulukların düştüğü ders kitaplarında belirtilmiştir. Bu bağlamda insanın çevreye karşı etik davranışları hakkında öğrencilerde farkındalık oluşturulmak istenmiştir. Ders kitaplarındaki içerikler içerisinde bu temada kategorilendirilen ifadelerden örnekler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 6. Coğrafya Ders Kitaplarına İnsanın Çevreye Karşı Etik Davranış Biçimi Temasına İlişkin İfadeler

Ünite Adı	İfadeler	Kod
Çevre ve Toplum	“Sel ve taşkınların meydana gelmesinde doğadaki faaliyetlerin yanı sıra beşerî faktörler de etkili olmaktadır. Bu bağlamda dere yataklarının doldurulması, bu alanlarda gecekondulaşmanın görülmesi veya ırmak yataklarının değiştirilmesi gibi durumlar insan kaynaklı faaliyetlere örnek verilebilir (Kitap 3:254).”	
Doğal Sistemler	“Erozyonun giderek önemli bir tehdit haline gelmesinde tarlaların eğim yönünde sürülmesi, bitki örtüsünün tahrip edildiği eğimli yamaçların tarıma açılması, nadas uygulamaları ve meralarda görülen aşırı otlatma gibi insan kaynaklı nedenler yatmaktadır (Kitap 3:122).”	
Doğal Sistemler	“Odun, kömür, petrol gibi fosil yakıtlar ve meydana gelen orman yangınları oksijeni tüketerek çok miktarda karbondioksitin atmosfere karışmasına neden olur (Kitap 5:28).”	
Doğal Sistemler	“İnsanın azot dolaşımına müdahalesi, döngüyü önemli ölçüde bozarak atmosfere salınan azot miktarının artmasına neden olmuştur (Kitap 5:30).”	
Doğal Sistemler	“İnsanlar tarafından suyun yönünün değiştirilmesi, yeraltı suyunun aşırı tüketimi, sulak alanların kurutulması gibi faaliyetler bazı göllerin küçülmesine veya kurumasına; bu durum da su döngüsünün bozulmasına neden olmaktadır (Kitap 5:30).”	İnsanın doğayı tahrip edici davranışlarının sonucu
Çevre ve Toplum	“Termik ve nükleer santrallerde kullanılan makinelerin soğutma işlemlerinde suya ihtiyaç vardır. Bu amaçla kullanılan suyun bekletilmeden ve yüksek sıcaklıkta su kaynaklarına bırakılması, bu alanlardaki su sıcaklığını artırarak ekolojik dengenin bozulmasına yol açar (Kitap 5:215).”	
Çevre ve Toplum	“Günümüzde doğaya bırakılan atıklar, miktar ve zararlı içerikleri nedeniyle ekolojik dengeyi bozarak çevre sorunlarına neden olmaktadır (Kitap 5:237).”	
Çevre ve Toplum	“İnsan etkinlikleri sonucunda suya organik, inorganik, radyoaktif ve biyolojik maddeler karışmaktadır. Bu maddeler, suyun kalitesi, rengi ve kokusunun değişimine neden olmakta, dolayısıyla bu durum, suda yaşayan ve ondan yararlanan canlıları olumsuz yönde etkilemektedir (Kitap 6:243-244).”	
Beşeri Sistemler	“Sanayi kuruluşlarının bacasından ve motorlu taşıtların egzozundan çıkan zehirli gazlar hava kirliliğine yol açtığı gibi bu esnada çıkan gürültü de insanların sinir sistemlerini olumsuz etkilemektedir. Asit yağmurları da havayı, suyu ve toprağı etkileyerek doğanın tahribine neden olmaktadır (Kitap 7:62).”	
Çevre ve Toplum	“Orman yangınlarının %99’u insanların bilinçsiz veya kasıtlı davranışları (tarlaları genişletmek, tarlalarda anız yakılması, cam kırıklarının ormanda bırakılması, sönmemiş kibrit ve izmaritlerin yere atılması, yakılan ateşin söndürülmeden bırakılması vb.) sonucu oluşmaktadır. Yaşanan bu felaket, ekonomik yönden kayıplara sebep olmasının	

	yanı sıra ekolojik denge üzerinde de olumsuz etkiler meydana getirmektedir (Kitap 3:257).”	
Çevre ve Toplum	“Su baskınlarına neden olan etmenlerden biri de yanlış arazi kullanımıdır. Orman tahribatı, erozyon, betonlaşma ile dere yataklarına yerleşim birimi kurulması ve çöp dökülmesi bu tür olaylara neden olabilmektedir (Kitap 4:255).”	
Doğal Sistemler	“Türkiye’de gelecek nesillere temiz ve yeterli su bırakabilmek için kaynakların [su kaynakları] çok iyi korunup bilinçli kullanılması gerekmektedir (Kitap 3:93).”	
Doğal Sistemler	“Gelecekte suyla ilgili sıkıntıların yaşanmaması için suyun sürdürülebilir kullanımı büyük bir önem taşımaktadır. Bu konuda bireysel olarak bizim sorumluluğumuz ise suyun tasarruflu kullanılmasına önem göstermektir. Bu konuda duyarlı olmak, çevremizi uyarmak ve eğitmek bireysel sorumluluklarımız arasında yer almaktadır (Kitap 4:110).”	İnsanın çevreye karşı sorumlulukları
Beşeri Sistemler	“GAP turu kapsamında bir baba ve 16 yaşındaki kızı, Diyarbakır’daki Hevsel Bahçelerini ziyaret eder. Baba, bu esnada kızına ‘insanın kültürel mirasına sahip çıkması, çevreye ve doğaya karşı saygılı olup onları koruması ve bu açıdan çevresini bilinçlendirmesi de bir vatan hizmetidir’ der (Kitap 7:133).”	
Çevre ve Toplum	“Sınırları belli olan araziden en verimli şekilde ve çevreye zarar vermeden yararlanmak oldukça önemlidir (Kitap 5:231).”	
Çevre ve Toplum	Gece seyahat eden göçmen kuşlardan bazıları binlerce yol kilometre kat eder. Yön bulmada kısmen takımyıldızlarından faydalanan bu kuşlar için gökdelen, deniz feneri vb. yüksek yapılardan yayılan ışıklar yanıltıcı bir etkiye sahip olur. Sonuç olarak ışığın etrafında yorulana kadar dönen kuşlar düşer ya da doğrudan bu yapılara çarparak hayatını kaybeder (Kitap 5:216).”	
Doğal Sistemler	“Sanayi Devrimi’yle birlikte doğaya müdahalesi artan insanın canlıların dağılışına etkisi daha da belirginleşmiştir. Bu anlamda günümüzde görülen aşırı avlanma, ormanların ve otlakların tahrip edilmesi, evsel ve endüstriyel atıkların toprağı ve yer altı sularını; fosil yakıtlarının ise atmosferi kirletmesi gibi beşeri faaliyetler sığla, kardelen, Akdeniz foku, caretta caretta, kelaynak kuşu vb. canlı türlerinin azalmasına yol açarak biyoçeşitliliği olumsuz etkilemektedir. Nesli tükenmekte olan hayvanların koruma altına alınması, doğal koruma alanlarının oluşturulması, biyoçeşitliliğin azalmasını önleyici yasalar çıkarılması ile bölgesel ve küresel ölçekte sözleşmeler imzalanması biyoçeşitlilik üzerine insanların olumlu etkileri arasında sayılabilir (Kitap 5:20).”	Canlı varlıkların yaşam hakkının devamlılığının sağlanması bilinci
Doğal Sistemler	“Biyoçeşitliliğin ve ekosistemlerin insanlığa faydası, bilime katkısı veya estetik değeri bir tarafa kendine özgü değerleri vardır ve her tür var olma hakkına sahiptir. Biyoçeşitliliği ve ekosistemleri öncelikle ihtiyaçlarımızı karşılamak için değil, kendi değerlerimiz oldukları için korumalıyız (Kitap 6:26).”	
Çevre ve Toplum	“Gelişmişlik, yaşanabilir bir çevre içinde sürdürülebilir kalkınma anlayışı ile gelecek nesilleri ve doğadaki diğer canlıları dikkate almakla mümkündür (Kitap 7:203).”	
Çevre ve Toplum	“İnsanların doğal çevre üzerinde yaptıkları değişim faaliyetleri sonunda ekosistemdeki doğal dengenin bozulması çok tehlikeli çevre sorunlarına neden olmaktadır. Bu nedenle geleceğe yönelik planlamaların, insanın doğayla uyum içinde yaşamasını sağlayacak nitelikte olması ve bunun sürdürülebilmesini sağlamasını son derece önemlidir. Aksi takdirde geri dönülmez doğal felaketler yaşanabilir. İnsanlar doğal ortam üzerinde gerçekleştirdikleri değişimlerde, doğaya karşı duyarlı olmalıdırlar (Kitap 2:14)”	Sürdürülebilir çevre oluşturma Bilinci
Doğal Sistemler	“Gelecek nesillere daha yaşanabilir bir ülke bırakabilmek için tarımsal faaliyetlere önem verilmeli ve tarım topraklarının amacına yönelik kullanılmasına özen gösterilmelidir (Kitap 3:122).”	
Çevre ve Toplum	“Doğal çevre ve insan yaşamı için tehdit haline gelen çevre sorunlarının büyük kısmı insan etkilerinden kaynaklanmaktadır. (...) Toplumdaki tüm bireylere doğadan yararlanırken veya doğayı kullanırken doğaya zarar vermeden ve aşırıya kaçmadan bunu gerçekleştirme bilinci oluşturulmalıdır. Bunun için de insanlardaki doğa sevgisinin artırılması gerekir. Kuşkusuz doğaya karşı duyarlılığı ve sevgisi artmış olan insanlar, doğaya zarar vermeden de yaşamsal faaliyetlerini sürdürmeyi başarır (Kitap 1:202).”	Doğanın parçası olma ve koruma bilinci
Çevre ve Toplum	“Doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı ile insan sağlığının, biyoçeşitliliğin, hava, su ve toprak kalitesinin korunması sağlanabilecektir (Kitap 7:199).”	

Tablo 6’da görüldüğü gibi coğrafya ders kitaplarının içeriklerinde insanın çevreye karşı etik davranış biçimi temasında gruplandırılan ifadelerde “insanın doğayı tahrip edici davranışlarının sonucu, insanın çevreye karşı sorumlulukları, canlı varlıkların yaşam hakkının devamlılığının sağlanması bilinci, sürdürülebilir çevre oluşturma bilinci ve doğanın parçası olma ve koruma bilinci” kodları ortaya çıkmıştır.

“İnsanın çevreye karşı etik davranış biçimi” teması, diğer temalara kıyasla teorik bir yapı sergilemektedir. Diğer temalarda (doğada yaşam ve insanın çevreden elde ettiği fayda) etik davranış biçiminin ne ya da nasıl olması gerektiği sorusundan öte daha çok insan ve doğa arasındaki ilişkinin neliği ve doğadan faydalanmanın şekline cevap aranmaya çalışılmış; cevaplar ise çoğunlukla insan merkezli ve canlı merkezli çevre etiği bakış açısı ile yanıtlanmıştır. “İnsanın çevreye karşı etik davranış biçimi” temasında gruplandırılan ifadeler ise çevre bilinci, insan dışındaki varlıkları da içeren çevre bilinci ve çevreye verilen zararın kabulünden hareketle çevreyi korumaya ilişkin ahlaki sorumlulukların altı çizilmektedir. Ders kitaplarında bireylerin çevreye karşı etik davranış biçimi, insanın doğaya müdahalesi ve doğayla mücadelesinin sonucunda çevresel sorun olarak ortaya çıkan sel ve taşkınlar, erozyon, orman yangınları, atmosfere salınan gazlar, biyoçeşitliliği bozma, ekolojik dengeyi bozma, kaynakların aşırı kullanımı ve çevreye bırakılan atıklar gibi konular üzerinden ele alınmıştır. Ders kitaplarında dikkat çeken bir diğer konu da Sanayi Devrimi ile doğadaki kaynakların hızlı ve bilinçsiz tüketiminin vurgulanması ve bunun sonucunda çevre sorunlarına neden olan insan davranışlarının örneklerle belirtilmesidir. Bu bağlamda ders kitapları, öğrencilerin çevreye bakışında ve onlarda çevre bilinci oluşturmada çevre sorunlarının varlığı, çevre sorunlarının oluşumunda insan davranışlarının rolü ve bu sorunların çözümü için çevreye karşı bilinçli ve duyarlı olmaya yönelik sorumlu davranış örneklerine yer vermiştir. Dolayısıyla ders kitaplarının bazı bölümlerinde ifade edilen insanın doğa üzerinde değişiklik yapma sınırının neliği ve niteliğine ilişkin anlatımlar bu tema (insanın çevreye karşı etik davranış biçimi) altında gruplandırılan ifadelerde sorgulanmıştır.

Tablo 6’da ders kitaplarından örneklendirilen ifadelerde insanın çevre karşısında etik tavır sergilenmesinde çevre merkezli çevre etiğinin yargılarıyla benzeşim kurulabilmektedir. Sürdürülebilir bir çevre oluşturma bilincinin öğrencilerde yerleştirilmesi amacıyla, çevrenin öneminden ve daha da önemlisi insan faktörünün ekosistemde faydacı ve bencil tavır alışının sonuçlarının yaşanabilir bir çevre kalmamasına neden olacağı örtük olarak ders kitaplarında belirtilmiştir. Özellikle egoist, faydacı, deontolojik ve sonuççu etik kuramlarla ilişkilendirilebilen etik tavır alışların doğanın tahrip edilerek, köleleştirilmesine zemin hazırladığı söylenebilir. Dolayısıyla sürdürülebilir çevre etiği yargılarının ders kitaplarında yer alması önemlidir. Tablo 6’daki ifadelerde dikkat çeken bir başka nokta ise azot, karbon ve su döngüsünü önemi ve devamlılığı noktasında insanların etik tavır alışlarının sürdürülebilir çevre oluşturma ve doğayı koruma açısından ne kadar önemli olduğunun vurgulanmasıdır. Tablo 6’daki ifadelerde canlı merkezli ve çevre merkezli bakış açısı öne çıkmaktadır.

Coğrafya 12. sınıf ders kitabının “Beşerî Sistemler” ünitesindeki ifadede havanın insanlardan kaynaklı kirletilerek, doğal çevrenin tahrip edilmesinin sebebi olarak, insanlardaki çevre bilincinin yeterli olmaması ve bununla birlikte çevre duyulan saygı, sevgi beraberinde açığa çıkan sürdürülebilirlik bakış açısının temellendirilmesinde etik bakış açısının önemi dikkat çekicidir. Tüm bunların yanı sıra çevreye karşı etik tavır almak, etik bilinci oluşturmak ya da daha da önemlisi çevre etiği konusunda ortak bir dil oluşturmak en başta doğanın neden korunması gerektiği ve yaşanabilir bir evren yaratmanın önemi noktasında belirleyici olacaktır.

Öte yandan “Doğal Sistemler” başlıklı 11. sınıf coğrafya ders kitabının ilk ünitesinin konuları “biyoçeşitlilik, ekosistem ve madde döngüleri”dir. Bu ünite her iki ders kitabında da (Kitap 5 ve Kitap 6) biyoçeşitliliğin

korunmasında insanın sorumluluğu, insanların doğadan farklı şekillerde yararlanmaları amacıyla gerçekleştirdiği doğaya müdahalelerin (aşırı avlanma, bitki örtüsünün tahribi, oran yangınları vb.) diğer canlıların yaşama haklarını tehlikeye soktuğu örneklerle ele alınmıştır. Kısacası, çevresel unsurların, etiğin içinde tutulması gerektiği bakış açısına 10, 11 ve 12. coğrafya ders kitaplarında özellikle abiyotik çevresel unsurlar vurgulanarak etik tavır alışın önemine dikkat çekilmiştir.

TARTIŞMA ve SONUÇ

Bu araştırmada Ortaöğretim Coğrafya Dersi Öğretim Programı (2018) ve bu programa göre hazırlanmış coğrafya ders kitaplarında çevre etiğinin yeri incelenmiştir. Etik kuramların çevreye farklı bakış açılarından yaklaşarak ahlaki değerler ve bu değerlerin sorumluluk bilinciyle ilişkisi nedeniyle de yeryüzünün herhangi bir yerinde ortaya çıkan çevre sorunlarının tüm dünyayı aynı ölçüde ilgilendirdiği ve sorumluluk bilincinde olan bireyler olarak çevre değerlerine özen göstererek yaşam sürdürme gerekliliğinden hareketle (Biden, 2016) ders kitaplarının çevreye yönelik etik kaygılar gözetmesi önemlidir. İncelenen program ve ders kitaplarında insanların çevrenin her bir unsuruna (canlı, cansız varlıklar) duyduğu ihtiyacı, çevredeki varlıklardan faydalanmayı ve bu faydalanma biçimlerini öğrenciye gösterirken, çevrenin insan dışındaki varlıkları da barındırdığı ve dolayısıyla da insanın kendisi yanında kendisinden başkasını da işe katan bir çevre anlayışı ile çevreye karşı bir düşünüş ve davranış biçimi geliştirmesine yönelik sorgulamayı mümkün kılmaktadır.

Araştırma bulguları coğrafya dersinin özel amaçlarından bazılarının çevre etiği ile doğrudan ilgili olduğu ve bunların da çevre etiği kuramlarından sonuççu etik teorilerden egoizm, faydacılık ve sonuççu olmayan etik teorilerden erdem etiği ve deontolojik etiğin kavramlarına yönelik insanın çevreye ilişkin davranış şeklini kapsadığını göstermektedir. Bu bulgu Şahin ve İnce'nin (2021) coğrafya derslerinde etik değerler öğretimi üzerine yaptığı araştırmada ulaştığı 2018 Ortaöğretim Coğrafya Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programının etik bilinci geliştirme ve etik değerleri kavratmayı amaçladığı sonucu ile benzerdir. Coğrafya dersi 9, 10, 11 ve 12. sınıflar için belirlenen kazanım ve açıklamaları daha ayrıntılı incelendiğinde, bu kazanımlardan bazılarının doğrudan çevre etiğine ilişkin olduğu görülmektedir. Bu kazanımlarda ise çevreye ilişkin etik kaygılar arasında "canlı yaşamı, doğaya karşı duyarlılık, kaynakların sürdürülebilir ve verimli kullanımı, biyoçeşitliliğin korunması, afetlerin meydana gelmesinde insan etkisi, çevre sorunlarının önlenmesinde insana düşen sorumluluklar ve çevre planlaması" yer almıştır. Kazanımlardaki ifadelerde doğal ortama insan etkisi belirgin bir şekilde hissedilmekte her bir çevre unsurunun özsel değerine vurgu yapan ve canlı haklarına vurgu yapan kazanım ifadelerinin sınırlılığı dikkat çekmektedir.

Araştırmada Ortaöğretim Coğrafya Dersi Öğretim Programı'nda (2018) çevre etiği ile ilişkili olarak belirlenen değerlerin "sorumluluk, öz denetim, doğa sevgisi ve vatanseverlik" olduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerin çevreye yönelik etik yaklaşımında bu değerler içerisinde sorumluluk 6 ünite, öz denetim ve doğa sevgisi 4 ünite ve vatanseverlik değeri 2 ünite vurgulanmıştır. Değirmenci (2018) de 2017 yılında yenilenen Coğrafya Dersi Öğretim Programı'nı değerler açısından incelediği çalışmasında, programda en fazla vurgu yapılan ve önemsenen değerlerin sorumluluk ve öz denetim değeri olduğu sonucuna ulaşmıştır. Etik bakış açısı değer kavramıyla

şekillenmekte ve değerlendirilen şeyin etik ilişki türüne göre farklılık göstermekte olup eğer etik ilişki kişi-kişi ilişkisi ise eylemde bulunan kişinin değerlendirdiği şey karşısındaki kişinin bir eylemi veya tutumu olmaktadır (Tepe, 1998). Baudrillard (1998) ise değer yitimine vurgu yaparak, dünyamızı olumsuzun gücüyle düzenleyen terazinin ayarının bozulduğunu, olaylar, olgular, söylemler, özne veya nesnelere ancak değerinin manyetik alanında, o da ancak iki kutup, iyi ya da kötü, doğru veya yanlış, eril ya da dişil arasındaki gerilimle var olabileceğini söylemektedir. Değerlerin bireylerde “beşeri ve fiziki çevreye, doğa, doğadaki olaylara ve doğanın unsurlarına” yaklaşımı etkileyip bireylerin “doğal kaynakları kullanımı, çevreye gösterdikleri ilgi ve sevgi, çevre sorunlarına gösterdikleri tepki ve özveri, bitki ve hayvanlara yaklaşımlarını” da belirlediğinden hareketle (Atasoy, 2005:184) çevre etiğiyle ilişkili kazanımlarda değerlerin açıkça belirtilmesi önemlidir. Türk eğitim sistemi milli ve ahlaki değerleri esas almaktadır (Sever, Soylu ve Kaysılı, 2018). Dolayısıyla değerlerin programda belirtilmesi öğretmenlerin sınıf içinde çevre etiğine ilişkin de etkinlikler hazırlamalarında ve öğrencilere çevreye ilişkin ahlaki sorgulamalar yaptırmalarında yol gösterici olabilecektir.

Çevre etiği kavramının yeni olanı takip etmenin bir sonu olarak nasıl ki pek çok şeyin etiğinden bahsediyorsak, çevreye de etik bakış açısıyla bakmanın zorunlu bağın bir sonucu olduğu postmodern bakış açısında değerlendirilmektedir. Değer kavramıyla şekillenen etik kavramında çevrenin nasıl tanımlandığı asıl sorunsaldır. Çevre insanı mı, canlı organizmayı mı ya da biyolojik yaşamı mı ele alıyor? Çevre sorunsalında etik ilişki açısından kimin kiminle ilişki kurarak değer ürettiği çevre etiği kuramlarına bizi ulaştıracaktır. Bu bağlamda Coğrafya Öğretim Programı'nın amaçlarında yer verilen çevre etiğinin ders kitaplarına yansımalarına ilişkin araştırma bulguları coğrafya ders kitaplarında çevre etiğinin görünümünde “doğada yaşam, insanın çevreden elde ettiği fayda ve insanın çevreye karşı davranış biçimi” olmak üzere üç temanın ortaya çıktığını göstermektedir. Araştırma sonucunda bu temalardan “doğada yaşam” temasında “doğada uyum, doğada denge, doğadaki etkileşim, canlı ve cansız yaşam alanı olarak doğa ve insan dışındaki canlılar arasındaki ilişki” kodları ortaya çıkmıştır. Coğrafya ders kitaplarındaki “doğada uyum, denge ve etkileşim” kodları doğa ve insan arasındaki kaçınılmaz ilişkide doğanın da insan kadar önemli olduğu inancına vurgu yapmakta, bütün kodlar incelendiğinde çevre merkezli anlayışın çeperini insan merkezli ve canlı merkezli anlayışın faydacı, kuralcı, natüralist, deontolojist ve egoist etik kuramlarının ifadelerinin oluşturduğu görülmektedir. Doğada yaşam konusu çevre etiğinin temel tartışma alanlarından birisidir. Çevreyi sadece insanı çevreleyen doğal ortam olarak kurgulamak, çevreyi başka bir anlamda dışlamak anlamına geleceği için, Akyüz'ün (2015) deyimiyle çevre, canlıların eylemlerinin etki edebileceği tüm alanları ve süreçleri içermelidir. Aslında tek başına bir çevre kavramından bahsedilemez, iç ve dış çevre söz konusudur ve çevre bir şeyin çevresi olması gerekir ki bu durumda bir çevreleyen bir de çevrelenen vardır (Ünder, 1996:3-6). İnsan açısından çevreye baktığımızda, insanın ekosistemdeki diğer varlıklardan bir farkı da özerk bir varlık olarak, istediği her şeyi nesnesi haline getirebilmesini göz önünde bulundurmak gerekir. İnsan kendi çevresini belirleme yetkinliğinden dolayı kendine ait bir çevresinin olduğu söylenememekte, ancak ulaşabildiği her yerin çevresi olduğu söylenebilmektedir (Ateş, 2012). Kuşatıcı çevre ve insan arasındaki ilişkinin ahlaki boyutu, insanı her istediğini yapabilen bir obje olmaktan soyutlayarak çevre karşısında hak ve sorumluluklarıyla donatılmış bir nesneye doğru evirmeyi amaçlamaktadır. Tam olarak bu aşamada da çevre etiği kuramları ve

kuramlar karşısında insan, çevre ve diğer varlıklar arasındaki ilişkide değerli olan nedir sorusuna verilecek cevaplar önemli olmaktadır. Çevre karşısında insan sürekli değişmekte ve dönüşmektedir. Çevre karşısında kimi zaman özne kimi zaman da nesne konumunda olan insan çevre sorunlarından sorumlu olduğu gibi çevre sorunlarını çözme aşamasında da en önemli aktör olarak düşünülmektedir.

Araştırma bulguları çerçevesinde coğrafya ders kitaplarındaki ifadelerde çevre etiğinin görünümünde ikinci olarak “insanın çevreden elde ettiği fayda” temasında “doğal çevreden faydalanma, bitkilerden faydalanma, hayvanlardan faydalanma ve cansız varlıklardan faydalanma” kodları belirlenmiştir. Coğrafya bilim dalı olarak coğrafi yeryüzündeki doğal, beşeri ve ekonomik olguları insanla ilgi kurarak incelemekte (Doğanay ve Doğanay, 2018) dolayısıyla da coğrafya ders kitaplarında insan/toplum varlığı ve çevre ve kaynakların kullanımı konuları ele alınmaktadır. Ders kitaplarındaki ifadelerden hareketle ortaya çıkan bu kodlar ders kitaplarında normatif etik kuramlarından faydacılığın sınırları içerisinde şekillenen ifadeler bulunduğunu göstermektedir. Bu temada gruplandırılan ifadeler insanların çevrede nasıl konumlandırıldığını da göstermektedir. Ders kitaplarında insanın çevreden elde ettiği faydayı belirten ifadelerin bazılarının devamında kaynakların sınırlılığı ve sürdürülebilir kullanımına dair bilgiler yer alırken bazılarında yer almamaktadır. Bu durum da ders kitaplarında sürdürülebilir bir doğa anlayışı oluşturma çabası ile doğa ve insanın eş değer görülmediği bir çevre anlayışı ikilemini oluşturabilecektir. Öğrencilerin çevreye karşı bakış açılarını oluşturmada doğal kaynakları sorumsuzca tüketen insanoğlu algısının oluşmaması için sorumlu davranış örnekleri ve sürdürülebilir çevre anlayışı sorgulamalarının yapılması önemlidir.

Araştırmada, coğrafya ders kitaplarının içeriklerinde insanın çevreye karşı etik davranış biçiminin “insanın doğayı tahrip edici davranışlarının sonucu, insanın çevreye karşı sorumlulukları, canlı varlıkların yaşam hakkının devamlılığının sağlanması bilinci, sürdürülebilir çevre oluşturma bilinci ve doğanın parçası olma ve koruma bilinci” kodları ile ortaya konulduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ders kitaplarındaki ifadelerde insanın çevre karşısında etik tavır sergilenmesinde çevre merkezli çevre etiğinin yansımaları ve sürdürülebilir bir çevre oluşturma bilincinin öğrencilerde yerleştirilmesi amacıyla çevrenin önemi, insanın ekosistemdeki faydacı ve bencil tavır alışının sonuçlarının yaşanabilir bir çevre için engel oluşturduğu örtük olarak belirtilmiştir. Bu durumda ders kitaplarında insan merkezli ve çevre merkezli anlayış yer almakla birlikte ders kitaplarındaki “Çevre ve Toplum” ünitesinde çevre merkezli etik daha görünür haldedir. Günümüz ders kitaplarındaki bu bulguya benzer şekilde Alabaş (2019) tarafından yapılan tarihsel bir çalışmada da ortaya konulmuş, Osmanlı’da beşeri ve sosyal bilimler eğitimi ile ilgili bir ders olan musâhabât-ı ahlâkiye ders kitaplarında çevre eğitimine ilişkin konuların ele alınışı temelde insan merkezli etik anlayışa uygun olmakla beraber canlı merkezli ve çevre merkezli etik anlayışların görüldüğü sonucuna varılmıştır. İnsan merkezli anlayışların ders kitaplarında baskın olduğu sonucu Polonya’daki ders kitaplarında çevre etiğinin yerinin sorgulandığı Gola’nın (2017) çevre etiğinin ilkökul dördüncü sınıftaki durumunu incelediği çalışmasında da görülmüş, ders kitaplarında insan merkezli etiğin baskın olduğunu, canlı merkezli etiğin daha az sıklıkta olduğunu ve ayrıca bütünsel etiğe ve insanın doğanın bir parçası olduğu anlayışına biraz odaklanıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırma bulguları ders kitaplarının Sanayi Devrimi ile doğadaki kaynakların hızlı ve bilinçsiz tüketimini vurguladığı, çevre sorunlarının meydana gelmesinde insan davranışlarının etkisi ve insanın doğaya zarar vermeye yönelik yıkıcı ve olumsuz davranışları sunduğunu göstermektedir. Coğrafya derslerinde doğal çevrenin tahrip edilmesinin önlenmesinde insanlardaki çevre bilinci yanında çevreye karşı sevgi ve saygıya dayalı sürdürülebilir bir çevre anlayışının hâkim olmasının önemi büyüktür. Sanayileşme ve kentleşmenin beraberinde açığa çıkan çevre sorunlarına sadece romantik bir doğa sevgisi olarak ele almak da yanıltıcı olacaktır (Kılıç, 2013). Çevre konusunda; egemen sistemin insana dayattığı yaşam tarzının sürdürülemezliği, sınırsız ve sorumsuz büyüme, doğanın çok hassas denge ve ayarlarla çalıştığı göz ardı edilmesi, günlük yaşamda kullanılan kimyasal ilaçlar ile dereler, nehirler, göller, deniz ve okyanusların kirletilmesi, buralarda yaşayan hayvanların nesillerinin tükenmesi vb. önemli sorunların nedeni her şeyden daha fazla üretim ve daha çok kar elde etme arzusunun bağlı olarak insanların bilinçlerinin kirlenmesidir (Alkayış, 2020). Nutku'nun da (1999) belirttiği gibi, çevre kirliliği bilincine yönelik belirlemeler yapmadan önce bilinç kirlenmesine önlem almak gerekir. Bu bağlamda halen önemini koruyan ve formal eğitimde her bir öğrencinin ulaşma imkânı bulduğu coğrafya ders kitaplarının öğrencilerin tutum ve davranışlarını çevre bilinci açısından ele alması insanın çevreye yönelik davranışlarının sonuçlarını sorumluluk bağlamında değerlendirmesi ve sorgulamalara imkân tanınması önemlidir. Ders kitaplarındaki içeriklerde çevre sorunlarının sebepleri ve bunların çözümünde insanlara ve bazı kurumlara sorumluluklar yüklenmesi yanında insan davranışlarına eleştirel bakış açısı da getirmektedir. Yapılan araştırmalar da göstermektedir ki ortaöğretim öğrencilerinin sürdürülebilir çevreye yönelik davranış ve tutumları arasında orta derecede bir ilişki vardır (Belen, 2020) ve ortaöğretimde coğrafya dersi çevre merkezli tutuma olumlu yönde ve düşük düzeyde etki etmektedir (Atlı vd. 2015). Dolayısıyla çevreye yönelik davranış ve tutumlardaki değişiklik için de çevreye yönelik eleştirel bakış ve etik sorgulamaların yapılması gereklidir. Ancak bu ders kitaplarındaki çevreye ilişkin değerlerin sorgulanmasında anlatımlar yanında etkinlik çeşitliliği ve farklı değer yaklaşımları da kullanılmalıdır. Değerlerin kazanılmasında öğrencinin dikkatini ilgili değere çekmek yanında değerler hakkında düşünmesini ve kendi değerlerini de ortaya çıkarmasını sağlayacak öğrenme-öğretme etkinliklerinin önemi büyüktür (Uygun, 2013). Nitekim Aydın ve Yaşar'ın (2020) çalışmasının sonucunda da ortaöğretim coğrafya ders kitaplarında değer eğitimi yaklaşımlarına yer verilme oranlarının çok düşük seviyede olduğu ortaya çıkmıştır.

Sonuç olarak, ekolojiye artan ilgi, küresel ısınma ve çok sayıda çevre sorunu nedeniyle eğitimde ekolojik konuların son derece önemli hale geldiği günümüzde (Gola, 2017) küçük yaşlardan itibaren çevre eğitiminin verilmesi, çocuklarda kökleşen tutum ve davranışların çevre bilinci etrafında şekillenmesine ve Aristotelesçi anlamda yapa yapa alışkanlık haline gelerek erdemleşmesine fırsat verilmesi önemlidir. Erken yaşlarda başlayan doğayı koruma bilincinin ileriki yaşlarda ekosistemin bir parçası olan insanın kuşatıcı çevresinde bağımsız bir var oluşa sahip olamayacağı bilincini yerleştirmesinde faydalı olacaktır. Eğitimle form kazanan insanın ham yetilerini yetkinleştirmek aşamasında çevre eğitiminin verilebilmesi kişide bilinç, tutum ve bio-psişik dengenin sağlanması ve çevreye yöneliminin şekillenmesi de önemli bir faktör olacaktır. Bunun için de çevreye yönelik etik anlayışın gelişmesi önem arz etmektedir.

ÖNERİLER

Araştırma sonuçlarından hareketle öğretim programı hazırlayanların genelde öğretim programlarında özelden ise coğrafya öğretim programında çevre etiği kavramına yer vererek programda çevre etiğine ilişkin açıklamalara yer vermeleri önerilmektedir. Öğretim programlarının hazırlanma süreçlerinde, program içinde çevre etiğine yönelik etkinlik örneklerine yer verilerek programı uygulayan öğretmenlere ve ders kitabı yazarlarına fikir vermesi sağlanabilir. Çevre etiği kuramlarından hareketle çevre bilincinin felsefi sorgulamasının ders kitaplarındaki içeriklere yansiyabilmesi için metinler yazılmasına yönelik ders kitabı yazarlarının yararlanabileceği kılavuzlar hazırlanabilir. Araştırma sonucunda ders kitaplarındaki anlatımların bazılarında insan merkezli ifadelerin devamında kaynakların sınırlılığı ve sürdürülebilir kullanımına dair ifadelere yer verilmediği ortaya çıkmıştır. Buradan hareketle ders kitabı yazarlarına çevre unsurlarının kullanımına ilişkin anlatımların hemen devamında sürdürülebilir bir çevre oluşturma bilincine dair ifadelere yer vermeleri önerilmektedir. Ders kitaplarında, coğrafya biliminin gereği beşeri ve ekonomik olguların insanla ilgisi bağlamındaki incelemelerde çevreden faydalanma konularına yönelik içeriklerde çevrenin sadece bir tüketim merkezi olmadığı, zarar verilmeden korunması gerektiğine yönelik ahlaki değerlere de yer verilebilir. Ders kitaplarındaki içeriklerde çevre sorunlarının çözümü ve çevrenin korunmasında ahlaki değerleri içeren sadece tartışma ve gözleme değil araştırma ve incelemeye dayalı öğrencilerin sosyal katılımını gerektiren etkinliklere yer verilebilir. Ders kitaplarında çevre etiğinin yerini inceleyen araştırmalara ihtiyaç olduğundan hareketle araştırmacıların farklı disiplinlerdeki ders kitaplarında çevre etiğine ilişkin çalışmalar yapmaları da önerilmektedir.

Etik Metni

Bu makalede dergi yazım kurallarına, yayın ilkelerine, araştırma ve yayın etiği kurallarına, dergi etik kurallarına uyulmuştur. Makale ile ilgili doğabilecek her türlü ihlallerde sorumluluk yazarlara aittir.

Yazarların Katkı Oranı Beyanı: Bu makalede birinci yazarın çalışmaya katkı oranı %50 ve ikinci yazarın çalışmaya katkı oranı %50'dir.

KAYNAKÇA

- Ağbuğa, F. (2016). *Çevre sorunlarına etik bir yaklaşım: "Felsefi bir sorgulama"* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Pamukkale Üniversitesi.
- Ahi, B. (2021). Erken çocukluk dönemi çevre eğitiminde öğretmenin rolü. D. Kehriman Pamuk (Ed.), *Erken çocukluk döneminde çevre eğitimi ve sürdürülebilirlik* içinde (ss.87-104). Anı Yayıncılık.
- Akagündüz, Ü. (2016). Son dönem Osmanlı eğitim tarihinde coğrafya ders kitaplarına bir örnek: Coğrafya dersleri, *Türk Tarihi Eğitim Dergisi (TUHED)*, 5(1), 340-356.
- Akagündüz, Ü. ve Nizamoglu, A. (2021). Osmanlı Devleti'nde ormancılık eğitiminin değişen boyutları ve orman ameliyat mektepleri. *Atatürk Yolu Dergisi*, 69, 1-24. <http://dx.doi.org/10.46955/ankuayd.1028272>
- Akalın, M. (2019). *Çevre etiği-çevreye felsefi yönelimler*. İksad Yayınevi.
- Akyüz, E. (2015). Çevre sorunları ve insan hakları ilişkisi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(15), 427-436. <http://dx.doi.org/10.16992/ASOS.774>

- Alabaş, R. (2019) Environmental topics and environmental ethics in primary school humanities and social sciences education during the late Ottoman period (1913-1918). *International Electronic Journal of Environmental Education*, 9(2), 120-141.
- Alkayış, A. (2020). Çevre ve etik ilişkisinin eğitim felsefesi bakımından sorunsallaştırılması. *Bingöl Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 75-98.
- Anderson, L. W., Krathwohl, D. R., Airasian, P. W., Cruikshank, K. A., Mayer, R. E., Pintrich, P. R., Raths, J., & Wittrock, M. C. (2018). *Öğrenme öğretim ve değerlendirme ile ilgili bir sınıflama: Bloom'un eğitimin hedefleri ile ilgili sınıflamasının güncelleştirilmiş biçimi*. (3. Baskı). (D. A. Özçelik, Çev.). Pegem Akademi.
- Arık, S. (2021). İlkokul programlarında çevre eğitimi. O. Bozkurt (Ed.), *Çevre eğitimi içinde* (ss.205-223). Pegem Akademi.
- Aristoteles. (1997). *Nicomakhosa etik*. (S. Babür, Çev.). Ayraç Yayınevi.
- Artvinli, E. (2011). Ortaöğretim coğrafya eğitiminde değerler ve ders kitaplarına yansımaları. *Değerler Eğitimi Sempozyumu 26-28 Ekim 2011 Eskişehir Osmangazi Üniversitesi*. https://www.pegem.net/Akademi/sempozyumbildiri_detay.aspx?id=126972.
- Artvinli, E. ve Kaya, N. (2010). 1992 Uluslararası coğrafya eğitimi bildirgesi ve Türkiye'deki yansımaları. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 22, 93-127.
- Aslan, A. (2009). *Ortaöğretim coğrafya dersi programındaki çevre konularının analizi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Ateş, T. (2012). *Felsefi antropoloji açısından çevre sorunları* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Maltepe Üniversitesi.
- Atasoy, E. (2005). *Çevre için eğitim: ilköğretim öğrencilerinin çevresel tutum ve çevre bilgisi üzerine bir çalışma* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Uludağ Üniversitesi.
- Atlı, K., Uzun, N., Saraç, C., Sağlam, N. & Sağlam, S. (2015). The relationship between students' ecocentric, anthropocentric and antipathic attitudes towards the environment and their academic achievement. *International Journal of Innovative Research in Education*, 2(1), 39-47. <http://dx.doi.org/10.18844/ijire.v0i0.124>.
- Aydın, E. ve Yüksel, İ. (2019). *Ortaöğretim coğrafya 9 ders kitabı*. Tutku Yayıncılık.
- Aydın, H. ve Yaşar, O. (2020). 2005 ve 2017 Coğrafya dersi öğretim programlarına göre yazılmış coğrafya ders kitaplarının değerler eğitimi yaklaşımları açısından karşılaştırılması. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 7(60), 2826-2842. <http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.2099>
- Baranaydın, M., Aydın, Y. ve Tekbaş, G. (2018). *Ortaöğretim coğrafya 11 ders kitabı*. Ada Matbaacılık.
- Baranaydın, M., Aydın, Y. ve Tekbaş, G. (2019). *Ortaöğretim coğrafya 10 ders kitabı*. Ada Matbaacılık.
- Baudrillard, J. (1998). *Kusursuz cinayet*. (N. Sevil, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Belen, B. (2020). *Ortaöğretim öğrencilerin sürdürülebilir çevre hakkındaki bilgi, tutum ve davranışlarının belirlenmesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Bergson, H. (2004). *Ahlakın ve dinin iki kökeni*. (M. M. Yakupoğlu, Çev.) Doğu-Batı Yayınları.

- Bilgili, M. (2011). Coğrafya 9 ve 10. sınıf ders kitaplarındaki etkinlikler, ölçme ve değerlendirme çalışmaları ve etkileri. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 24, 201-217.
- Billington, R. (1997). *Felsefeyi yaşamak*. (A. Yılmaz, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Birden, B. (2016). Çevre etiğinde bireyin ahlaki sorumluluğuna kısa bir bakış. *Türkiye Bioetik Dergisi*, 3(1), 4-14.
- Bonnett, M. (2019). Eğitim ve çevre. R. Bailey, R. Barrow, D. Carr & C. McCarthy (Ed.). (Ölmez, Z. Çev.). *Eğitim felsefesi kılavuzu* içinde (ss.507-521). Pegem Akademi.
- Creswell, J. W. (2013). *Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research* (3rd. ed.). Pearson.
- Curdt-Christiansen, X. L. (2021). Environmental literacy: Raising awareness through Chinese primary education textbooks. *Language, Culture and Curriculum*, 34(2), 147-162.
- Değirmenci, Y. (2018). Coğrafya dersi öğretim programında değerler. *Journal of History Culture and Art Research*, 7(1), 429-450. doi:<http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v7i1.1311>
- Değirmenci, Y. ve İlater, İ. (2013). Coğrafya dersi öğretim programında doğal afetler. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 28, 276-303.
- Demir, E. ve Yalçın, H. (2014). Türkiye’de çevre eğitimi. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, 7(2), 7-18.
- Demirkaya, H. (2006). Çevre eğitiminin Türkiye’deki coğrafya programları içerisindeki yeri ve çevre eğitimine yönelik yeni yaklaşımlar. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 207-222.
- DesJardins, J. R. (2013). *Environmental ethics: An introduction to environmental philosophy*. Wadsworth Publishing Company.
- Descartes, R. (1994). *Metot üzerine konuşma*. (K. S. Sel, Çev.). Sosyal Yayınları.
- Descartes, R. (2002). *Felsefenin ilkeleri*. (M. Akın, Çev.). Say Yayınları.
- Doğanay, H. ve Doğanay, S. (2018). *Coğrafya bilim alanlarına giriş* (13. Baskı). Pegem Akademi.
- Erdebil, C., Düzgün, R., Bıçaklı, R., Güzel, Z., Bozbıyık, E. (2019). *Ortaöğretim coğrafya 12 ders kitabı*. Milli Eğitim Bakanlığı.
- Feldman, F. (2012). *Etik nedir?* (F. B. Aydar, Çev.). Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Frankena, W. (2007). *Etik*. (A. Aydın, Çev.). İmge Yayınevi.
- Gola, B. (2017). Is formal environmental education friendly to nature? Environmental ethics in science textbooks for primary school pupils in Poland. *Ethics and Education*, 12(3), 320-336. <https://doi.org/10.1080/17449642.2017.1343619>.
- Gül, F. (2013). İnsan-doğa ilişkisi bağlamında çevre sorunları ve felsefe. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, 17-21.
- Gülersoy, A. E., Dülger, İ., Dursun, E., Ay, D. ve Duyal, D. (2020). Nasıl bir çevre eğitimi? Çağdaş yaklaşımlar çerçevesinde bazı öneriler. *Turkish Studies*, 15(5), 2357-2398. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44074>
- Güngör, E. ve Çağlar, A. (2021). Okul öncesi öğretmen adaylarının çevre etik tutumları ile sorumlu çevresel davranışları arasındaki ilişki. *International Social Sciences Studies Journal*, 7(81), 1649-1660. <http://dx.doi.org/10.26449/sss.3135>

- Gündüz, M. (2016). *Ahlâk sosyolojisi* (3. Baskı). Anı Yayıncılık.
- Haynes, F. (2002). *Eğitimde etik*. Ayrıntı Yayınları.
- Hobbes, T. (2019). *Leviathan*. (S. Lim, Çev.) Yapı Kredi Yayınları.
- İbret, B. Ü., Aydın, F. & Turgut, T. (2018). The role of geography education in educating individuals. *International Journal of Geography and Geography Education*, 38, 1-19. <https://doi.org/10.32003/iggei.431190>.
- Kant. (2005). "Aydınlanma nedir?" sorusuna yanıt. (N. Bozkurt, Çev.) *Kant* içinde (ss. 263-275). Say Yayınları
- Kant. (2007). *Eğitim üzerine*. (A. Aydoğan, Çev.). Say Yayınları.
- Kılıç, S. (2013). *Çevre etiği*. Orion Yayınevi.
- Kırkpınar Özsoy, N., ve Çini, P. (2020). Antroposentrik küresel çevre politikalarının ekosentrik çevre etiği görüşü çerçevesinde değerlendirilmesi. *Alternatif Politika*, 12(1), 20-49.
- Kocalar, A. O. (2012). *Coğrafya'da çevre eğitimi ve sorunları* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Kocalar, A. O. (2015). Ekoloji eğitiminde yeni sorun: Ekofobi. S. Şahin, A. Uzun, S. Aslan ve B. Orhan (Ed.). *Coğrafyacılar derneği uluslararası kongresi bildirileri kitabı* içinde (ss. 596-605). Pegem Akademi.
- Kuçuradi, İ. (2009). *Uludağ konuşmaları*. Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kuçuradi, İ. (2011). *Etik*. Türkiye Felsefe Kurumu.
- Mill, J. S. (2017). *Faydacılık*. (G. Murteza, Çev.). Pinhan Yayıncılık.
- Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) (2015). *Ortaokul çevre eğitimi dersi öğretim programı*. http://kirikkale.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2015_08/27110659_evreeitimiretimprogram.pdf.
- Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) (2018). *Ortaöğretim coğrafya dersi (9, 10, 11 ve 12. sınıflar) öğretim programı*. <http://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=336>.
- Nutku, U. (1999). Doğa-insan bağının yeniden üretilebilmesi için üç ilke. *Felsefelogus*, 6, 20-34.
- Ocak, G. (2020). Bilimsel araştırmalarda kullanılan veri toplama yolları. G. Ocak (Ed.). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri* içinde (ss. 217-272). Pegem Akademi.
- Oral, B. ve Çoban, A. (2020). Temel kavramlar. B. Oral, A. Çoban ve M. Bars (Ed.). *Eğitimde ahlak ve etik* içinde (ss.1-24). Pegem Akademi.
- Özbuğutu, E. (2021). 2018 İlköğretim ve ortaöğretim programlarında çevre konusunun yeri. *Ekev Akademi Dergisi*, 86, 249-268.
- Özçelik, D. A. (2014). *Eğitim programları ve öğretim* (3. Baskı). Pegem Akademi
- Özdemir, O. (2007). Yeni bir çevre eğitimi perspektifi: "Sürdürülebilir gelişme amaçlı eğitim". *Eğitim ve Bilim*, 32(145), 23-39.
- Özdemir, O. (2017). *Ekolojik okuryazarlık ve çevre eğitimi* (2. Baskı). Pegem Akademi.
- Özlem, D. (2010). *Etik, ahlâk felsefesi*. Say Yayınları.
- Pamuk, İ. ve Pamuk, A. (2016). Almanya'da sachunterricht ve Türkiye'de hayat bilgisi ders kitaplarında okulda demokrasi uygulamalarına örnek olarak sınıf başkanı seçimi. *Cumhuriyet International Journal of Education*, 5(2), 67-83.

- Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri*. M. Bütün ve S. B. Demir (Çev. Ed.). Pegem Akademi.
- Platon. (2002). *Devlet*. (H. Demirhan, Çev.). Sosyal Yayınları.
- Punch, K. F. (2005). *Sosyal araştırmalara giriş: Nicel ve nitel yaklaşımlar*. Siyasal Kitapevi.
- Rosenstand, N. (2003). *The moral of the story: An introduction to ethics*. McGraw-Hill.
- Rousseau, J. J. (2009a). *Bilimler ve sanatlar üzerine söylev*. (İ. Yerguz, Çev.). Say Yayınları.
- Rousseau, J. J. (2009b). *Emile*. (İ. Yerguz, Çev.). Say Yayınları.
- Schweitzer, A. (1966). *The teaching of reverence for life*. Holt, Rinehart and Winston.
- Sert Çıbık, A. (2019). Öğretim programlarında çevre eğitimi. H. G. Hastürk (Ed.). *Çevre eğitimi içinde* (ss.277-344). Anı Yayıncılık.
- Sever, M., Soylu, A. ve Kaysılı, A. (2018). Intersections of globalization, gender, and culture in social studies. In E. Gunel (Ed.), *Controversial issues in social studies education in Turkey: The contemporary debates* (pp. 3-39). Information Age Publishing.
- Soyatlar, A., Akça, B., Coşar, H., Solak, İ. ve Karagöz, M., (2019). *Ortaöğretim coğrafya 9 ders kitabı*. Devlet Kitapları.
- Stenmark, M. (2016). *Environmental ethics and policy making*. Routledge
- Şahin, V. ve İnce, Z. (2021). Coğrafya derslerinde etik değerler öğretimi üzerine bir inceleme. *Journal of Innovative Research in Social Studies*, 4(1), 1-11. <https://doi.org/10.47503/jirss.891181>.
- Tepe, H. (1998). Bir felsefe dalı olarak etik. *Doğu-Batı Dergisi*, 4, 9-24.
- Tepe, H. (2011). *Etik ve metaetik*. Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Tharakan, K. (2011). Anthropocentrism and eco-centrism: On the metaphysical debate in enviromental ethics. *Jadavpur Journal of Philosophy*, 21(2), 27-42.
- Türkez, K., Karakoç, M., Balşen, N. ve Pektaş, T. (2019). *Ortaöğretim coğrafya 11 ders kitabı*. Milli Eğitim Bakanlığı.
- Türkez, K., Karakoç, M., Balşen, N., Pektaş, T. ve Özdoğan, İ. (2020). *Ortaöğretim coğrafya 10 ders kitabı*. Milli Eğitim Bakanlığı.
- Ulusoy, K. (2021). *Karakter, değerler ve ahlak eğitimi* (2. Baskı). Pegem Akademi.
- Uygun, S. (2013). Değerler eğitimi program tasarılarının değerlendirilmesi (Antalya örneği). *Mediterranean Journal of Humanities*, 3(2), 263–277.
- Ülken, H. Z. (2001). *Ahlâk*. Ülken Yayınları.
- Ünder, H. (1996). *Çevre felsefesi*. Doruk Yayınları.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayınları.
- Yin, R. K. (2009). *Case study research: Design and methods* (4th ed.). SAGE Pub. Thousand Oaks.
- Yücel, A. S. ve Morgil, F. İ. (1999). Çevre eğitiminin geliştirilmesi. *BAÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 76-89.
- Zabun, B. (2013). Değerlerin sosyolojik öğretimi: Ortaöğretim sosyoloji dersi öğretim programında yer alan değerlerin analizi. *Akademik Bakış Dergisi*, 38, 1-11.